

אחדות

XXX. ÉVFOLYAM, 124. SZÁM • 2019. NOVEMBER • 500 Ft
5780. CHESVÁN • ב"ה • חשון תש"פ

egység

ירחון יהדות הונגריה

MAGYAR ZSIDÓK LAPJA • EGYSÉGES MAGYARORSZÁGI IZRAELITA HITKÖZSÉG

KURDOK, TÖRÖKÖK, ZSIDÓK: közösségek a konfliktus két oldalán

TÉNYLEG KELET FELÉ
VANNAK TÁJOLVA A
ZSINAGÓGÁK BUDAPESTEN?

MIT JELENT A KÓSER
VÁGÁS BETILTÁSA?

vélemény

MEGALAKULT AZ EURÓPAI TETT ÉS VÉDELEM LIGA

INTERJÚ SZALAI KÁLMÁN NAL

KEDVES OLVASÓ!

Gyakran eszembe jut, hogy vajon hogyan fognak minket értékelni a leszármazottaink, mit fog mondani, gondolni és nem utolsósorban tanítani rólunk az utókor, amikor már a történelem kódébe vesszünk majd. (Már, ha nem jön a megváltás addig, hanem rákényszerülünk, hogy a történelem kódébe vesszünk...) A történelmet a győztesek írják, így az is tudható, hogy egy-egy „aranykor” legfeljebb a múlt megszépítő fátylán át tűnik csak nyugalmasnak, és előnyei vagy hátrányai nagyban függnek attól, kinek a nézőpontjából vizsgáljuk az eseményeket.

Így például, míg a török hódoltság a magyar történelemkönyvekben a pusztítással kapcsolódik egybe, addig a budavári zsidók a város visszafoglalásakor a törökökkel együtt harcoltak. Sőt, ekkoriban rengeteg zsidó menekült az Ottomán Birodalomba, ahol viszonylagos békében élhettek – ellentétben Európával, ahol a vallási türelmetlenség üldözte őket.

Kik lesznek azok a győztesek, akik a mi történelmünket megírják majd és mi lesz a mondanivalójuk rólunk? Megértik-e majd cselekedeteink mozgatórugóit, egytörténeke-e majd a döntéseinkkel vagy elítélnék majd minket? Egyáltalán, lesz rólunk majd szó a történelemkönyvekben? Vajon az utánunk jövők is a háborúkat és a békekötéseket, a természeti és ember által előidézett katasztrófákat tekintik majd arra érdemesnek, hogy megemlékezzenek róluk, vagy az egyszerű hétköznapijaink lenyomata is megőrződik?

Ebben a lapszámban ismét különleges helyekre utazunk: gyerekkorunk szultánokkal és pasákkal teli mesevilágába, Törökországba és napjaink egyáltalán nem meseszerű harcainak földjére. Olyan közösségek nyomában járunk, akiknek sok helyen ma már nyoma sem maradt – és olyanokén, akiknek nyomai megőrződtek évszázadokon át. Olyan arcát mutatjuk meg a ma sokat emlegetett kurdoknak és törököknek, amit talán sosem látott azelőtt: kurd és török zsidókról olvashat ebben a lapszámban.

Steiner Zsófia
főszerkesztő

Előfizetés:

www.fizetes.zsido.com

Újságunk korábbi lapszámait a

www.zsido.com/egység

oldalon találja meg elektronikus formában.

További információért hívja

a **06 1 268 0183**-as telefonszámot.

BORÍTÓ

*Az isztambuli
Tofre Begadim
askenáz zsinagóga*

Fotó: Lepneva Irina/shutterstock

egység MAGAZIN

Kiadja a Chábád Lubavits –
Zsidó Nevelési és Oktatási Alapítvány
Achdut magazine is published
by Chabad-Lubavitch
The Jewish Heritage Center of Hungary

1052 Budapest, Károly krt. 20.
Telefon/fax: (+36-1) 268-0183
E-mail: egység@zsido.com
Internet: www.zsido.com

FELELŐS KIADÓ:

Oberlander Bárucl rabbi

FŐSZERKESZTŐ: Steiner Zsófia

ROVATVEZETŐK: Dénes Anna,
Cseh Viktor, Golubovics Martina

OLVASÓSZERKESZTŐ: Molnár Zsófia

TERVEZŐ-SZERKESZTŐ: Juhász Valéria

ISSN 1217-3223 (nyomtatott)
ISSN 1588-3223 (on-line)

A kiadvány szent szövegek részleteit
és magyarázatait tartalmazza.
Kérjük, ne dobja el!

6. oldal

ZSIDÓK EGY KONFLIKTUS KÉT OLDALÁN

„A kurd-török konfliktus két oldalán egykor nagy múltú közösség élt,
akiknek leszármazottai mind a mai napig őrzik őseik egyedi kultúráját.”

32. oldal

AGGASZTÓ EURÓPAI TREND

A KÓSER VÁGÁS BESZÜNTETÉSE

„A kóser vágás betiltása mögött
sokkal inkább az európai társadalom
vallási szokásokat ellenző attitűdje,
mintsem az esetleges állatkínzás
miatt érzett aggodalom áll.”

SMÚZ

- 21 A főszerkesztő levele
Történelmi idöket élünk
- 41 Hírek

REBBE

- 51 Hogyan gyözzhet a jó ösztön
a rossz felett?

HOHMECOLÓ

Zsidók egy konfliktus két oldalán

- 61 Zsidók négy ország
határvidékén
Chana Deutsch írása
- 81 Zsidók a szultánok földjén
Naftali Deutsch írása
- 101 Három zsidó nő két külön
világban
- 121 Kurd-török konfliktus
és az izraeliek

JIDDISKÁJT

- 141 Tényleg Izrael felé vannak
tájolva a budapesti
zsinagógák?
- 161 Merre van a jobb
és merre van a bal?
Oberlander Bárucl rabbi írásai

19. oldal

NEMZETKÖZI NYITÁS:

MEGALAKULT AZ EURÓPAI TETT ÉS VÉDELEM LIGA

„Hosszú távon a legbiztosabb
és a leghatékonyabb eredményt
az oktatás területén tett
határozott lépések hozzák.”

KILE

- 191 Nemzetközi nyitás: megalakult
az európai Tett és Védelem Liga
Interjú Szalai Kálmánnal
- 221 Tömeggyilkosok vagy
egyszerű tisztviselők?
Veszprémy László Bernát:
Gyilkos irodák
címmű könyvének recenziója
- 241 Szukkot képriport
- 261 Interjúk a két új zsinagóga
rabbijaival
- 281 „Megazsinagóga” helyett
bérházépítés
A lipótvárosi zsinagógák
története 2. rész
Cseh Viktor írása

MISPÓHE

- 301 Kurd zsidó konyha

ÉCESZGÉBER

- 321 Aggasztó európai trend
a kóser vágás beszüntetése
Megyeri András Jonatán írása
- 341 A török pasa és a hevroni zsidók
Dénes Anna meséje

ZSINAGÓGA NYÍLIK A MARXISTA KIBUCBAN

A Megiddo kibucot 1949-ben a Hásómér Hácáir mozgalom tagjai, holokausztot túlélő lengyelországi és magyar zsidók alapították. A mozgalom, csakúgy, mint a kibuc maga, marxista-cionista nézeteket vallott kezdetek óta, ennek megfelelően kifejezetten szekuláris és vallásellenes volt.

A zsinagóga építésének gondolata már 20 éve felmerült, de akkor még csak a tagok kis része támogatta az ötletet. A tervek másfél évvel ezelőtt kezdtek valósággá válni, amikor a kibuc vezetősége, immáron a tagok többségének támogatásával, 4:3 arányban megszavazta az imaház létesítését.

A kibuc jelenleg 450 lakót számlál. A környéken további körülbelül 120 család él, a zsinagóga számukra is vallási központként fog működni.

IZRAELI RABBIK FOGTAK ÖSSZE A MŰANYAG SZEMÉLT ELLEN

Harminc rabbi írt alá egy felhívást, amely arra szólítja fel az izraelieket, hogy csökkentsék az egyszer használatos műanyag eszközök használatát. A kezdeményezés egy 27 éves egyetemi diák ötlete nyomán született, aki figyelte arra az egyébként közismert

jelenségre, hogy Izrael – sajnálatos módon – élen jár az eldobható műanyag eszközök használatában. A statisztikák szerint Izraelben a világon a második legmagasabb az egy főre jutó eldobható műanyag mennyiség.

A rabbi azt kéri a közösségektől, hogy tartsák szem előtt a *bál táschit* törvényeit. Ez a tórai tilalom az értelmetlen és szükségtelen rombolást tiltja meg nekünk. „A vallási ünnepek alatt jelentősen megnő az egyszer használatos műanyagok, illetve műanyag csomagolóanyagok felhasználása” – mondja a felhívás, amely arra buzdítja az olvasóit, hogy legyenek a műanyagok által okozott környezeti ártalmak tudatában, és próbálják meg csökkenteni a felhasznált mennyiséget mind az ünnepek alatt, mind pedig az év többi napján.

ÚJRA TALÁLKOZOTT MEGMENTŐJÉVEL EGY ZSIDÓ CSALÁD

Különleges eseményre került sor nemrég Thessalonikiben, ahol egy zsidó család tett látogatást *Melpomeni Dina* otthonában. A hölgy több mint 75 évvel ezelőtt segített megmenekülni a hétfős Mordechai családnak a holokauszt idején.

A ma Izraelben élő család tagjai egykor a görög Veriaban laktak, ahol a nácik 1943-ban jelentek meg. Dina és két nővére fogadta be egyszobás lakásába a családot és két éven át gondoskodtak róluk.

A vasárnapi találkozóhoz az egykor bújtatottakon kívül mintegy 40 leszármazott csatlakozott „Nézz csak ránk. Mi már egy óriási és boldog család vagyunk, és mindez annak köszönhető, hogy megmentettek minket” – mondta a 86 éves *Sarah Yanai*, aki az egyik legidősebb a megmenekülő testvérek közül.

FAÜLTETÉSSSEL, KONCERTTEL ÉS TÁNCHÁZZAL ÉRTEK VÉGET A MAGYAR NAPOK IZRAELBEN

A háromnapos rendezvénysorozat csütörtöki zárásakor *Schöberl Márton*, a Külgazdasági és Külügyminisztérium kulturális diplomáciáért felelős helyettes államtitkára közölte: idén azért volt a korábbi éveknél jelentősebb és gazdagabb az ötödszörré megrendezett esemény programkínálata, mert ezzel emlékeztek meg a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok újrafelvételének 30. évfordulójáról.

A diplomáciai kapcsolatok felújítása mellett a rendszerváltoztatás 30. évfordulójáról is tematikus programmal emlékeztek meg: a csütörtök esti záróelőadás a *Szabadság lágy érintése* című akrobatikus színházi előadás volt.

Benkő Levente magyar nagykövet nyilatkozata szerint az évadot több mint százezer látogatták, a magyar napokat pedig tízezernél többen.

HOGYAN GYŐZHET A JÓ ÖSZTÖN A ROSSZ FELETT?

*Isten segítségével
5710. elul 17. (1950. augusztus 30.)*

Üdvözet és áldás,

Reményeim szerint sikeresen elérte úti célját, s így megáldhatom a következővel: „Jöjj békével”.

A BÉKE FORRÁSA CSAKIS A BELSŐ BÉKE LEHET

A béke valódi lényege az – ahogyan azt a Szánhedrin traktátus 99b oldalán találjuk –, hogy a Tóra hoz békét a világra. A Talmud ezt úgy magyarázza, hogy ez a béke egyaránt megvalósul az égben és a földön is. A muszár és a hászid filozófia alapján ebből azt tanuljuk, hogy minden ember rendelkezik egy isteni és egy állati lélekkel, más szóval jó és rossz ösztönnel. Ezek állandó háborúban állnak egymással, és azon versengenek, hogy melyikük igazhatja le, irányíthatja és vezetheti akarata szerint a „kis várost”, azaz a testet. A különbség közöttük az, hogy a jó ösztön képtelen elfogadni a rossz ösztön útját, hiszen a jó ösztön nem más, mint az Örökkévaló egy darabja.

A JÓ ÉS A ROSSZ ÖSZTÖN ASSZIMMETRIÁJA

Ez az eltökéltség nem jellemző a rossz ösztönre, mely szintén elismeri Urát. Létezésének célja, hogy próbára tegye az embert, és kiderüljön, hogy „a Mester vagy a tanítvány szavai hallatszódhatnak majd”, amikor konfliktusra kerül sor a két ösztön között. Ezzel együtt, amikor a rossz ösztön azt tapasztalja, hogy minden próbálkozása és trükkje ellenére a jó ösztön győzedelmeskedik, ő is örömet érez. Azon túl, hogy nem tudta botlásra készíteni az embert, még növelte is a neki járó jutalmat, amiért kiállta a próbát és hű maradt Urához.

A BÉKE EGYEDÜL AZ ISTENI LÉLEK GYŐZELMÉVEL JÖHET EL

Mindebből érthető, hogy a földön megvalósuló béke, mely a jó és a rossz ösztön, azaz a test és a lélek vágyai között jön létre, csak egy módon születhet meg: a jó ösztönnek kell a rossz ösztön felett győzedelmeskednie. Ebből fakad az égbeli béke is, mert ott is jelen van a negatív oldal, ahogy bölcseink is mondják: a rossz ösztön maga a Sátán. A pozitív oldal pedig Micháel, a zsidó nép arkangyala. Magasabb szinten értelmezve ez magát a Teremtőt jelenti, aki így mondta: „Fiam, elszülöttem, Izrael”, illetve „Az Örökkévaló Isten gyermekei vagytok”.

Amikor a mennyei bíróságon, ahol jelen vannak mind a védő, mind a vádló erők, azt látják, hogy a jó ösztön újra és újra győzedelmeskedett a rossz ösztön felett, s így az ember érdemei többségbe kerültek bűneivel szemben, akkor béke költözik a mennyei bíróságra. Ekkor az ítékezés attribútuma ejti a vádak, a vádlóból védő válik, és az illető embert fizikai és spirituális javakkal árasztják el.

A kívánságának megfelelően emlékezni fogok Önre, amikor tisztelt apósom, a rebbe sírjánál állok majd. Vezesse Önt az Örökkévaló a helyes úton, hogy a Tóra és a parancsolatok útját kövesse istenfélelemtől vezérelve, és hatással legyen környezetére, s így minden körülötte lévő számára világítson a „Tóra fénye és a parancsolatok gyertyája”. Ennek hatására „fény költözik az otthonaikba”, még a fizikai dolgok tekintetében is.

Reményeim szerint időről időre tanulmányozni fogja a hászid tanításokat. Ha nehézségbe ütközne, kérje a közelében lévő hászid közösség tagjainak segítségét. Biztos vagyok benne, hogy a „Tóra lámpását”, a Tóra rejtett, misztikus oldalát is kedvelni fogja, ami életerővel ruházza fel önt.

Jó beírást és bepecsételést, jó és édes évet kívánok, továbbá sikereket szent munkájában, melyről jó híreket szeretnék hallani.

M. Schwartz

ZSIDÓK EGY KONFLIKTUS

A diaszpóra sokszor állít bennünket különös vagy éppen zavarba ejtő helyzet elé. Az egyik ilyen szituáció, amikor egy-egy fegyveres konfliktus idején a frontvonal mindkét oldalán élnek zsidó közösségek. Ezek a közösségek hol mesterséges határok által szétválasztott, közös múlttal rendelkező zsidó családokból állnak, hol teljesen külön kultúrájú csoportok. A mai kurd-török konfliktus két oldalán egykor nagy múltú közösség élt, akiknek leszármazottai mind a mai napig őrzik őseik egyedi kultúráját: összeállításunkban velük ismerkedünk meg.

ZSIDÓK NÉGY ORSZÁG

A Törökország, Szíria, Irak és Irán bizonyos területeit (közülük a mai Izrael területét) az izraeli asszír hódítás (i. e. VIII. sz.) óta élnek zsidók. A bibliai történet szerint asszír király háborúba ment Hosea, Izrael király ellen, és „...számkivetette Assúr királya Izraelt Assúrba és Chaldea Média városaiiba.” (2Királyok 18:11.) CHANA DEUTSCH ÍRÁSA

HELENA KIRÁLYNŐ ÉS NÁCHUM PRÓFÉTA VIDÉKÉN

A kurd zsidók meglehetősen elszigeteltségben éltek sokáig. Többnyire földművelőként dolgoztak és elszigetelt közösségeikben különleges szokások alakultak ki, részben a környező népek hagyományainak hatására. A polgári időszámítás szerinti első században a perzsa Adiabene királysága a zsidó közösség részévé vált, miután a helyi királyné, Helena, akit ámulatba ejtett az országban megforduló zsidó kereskedők kultúrája, betért a zsidóságra, és erre ösztönözte az alattvalókat is. A kurd zsidók büszkék arra, hogy ez a különleges esemény az ő földjeiken történt, és a királyi család leszármazottait saját közösségük részének tekintik. Az eseményeket mind Josephus, mind pedig a Talmud (*Gitin* 60a.) megörökítette.

A kurd zsidók mindig is különösen tisztelték Náchum prófétát, aki az Asszír Birodalom és fővárosa, Ninive hanyatlását jövendölte meg. Sávuotra szokás volt Náchum sírjához utazni (ez Moszul környékén, a mai Irakban található), és ott ünnepelni. A sír a helyi zsidó közösség tulajdonában volt, köré díszes, bútorokkal és drága szőnyegekkel gazdagon berendezett, mára a környékbeli harcok nyomán romossá vált épületet emeltek.

KÖZÉPKORI AUTONÓMIA

A két középkori utazó, tudelai Binjámin és a regensburgi Petáchjá a XII. századból népes kurd zsidó közösségekről számolt be, különösen Kurdisztán központjában, Moszulban, ahol igen gazdag zsidó családok éltek, és még bizonyos autonómiát is élveztek saját közösségi ügyeik irányításának tekintetében. 1170 körül a kurd zsidók között járt tudelai Binjámin száznál több zsidó települést sorol fel, és az egyik legnagyobbak közülük Amadiját nevezte, ahol 25 ezer zsidó élt. A XII. században két messianisztikus vezető, Dávid Alroi és Menáchem ben Slomo is felbukkant. Előbbi fellázadt a perzsa uralkodó ellen, és azt tervezte, hogy visszavezeti népét Izrael földjére. A már a térségben lakó zsidó közösségekhez a keresztes hadjáratok idején újabbak csatlakoztak, mivel a szíriai és palesztinai zsidók közül

TUS KÉT OLDALÁN

ZÁG HATÁRVIDÉKÉN

vagyis Mezopotámia északi részét) lefedő Kurdisztán-zsidók a hagyomány szerint. A Biblia írja le, hogy Sál-rálya ellen, meghódította a zsidó királyságot, és végül: áchba és vitte őket a Chábórhoz, Gózán folyójához és

számosan menekültek Babilóniába, illetve Kurdisztánba, és a mongol hódítások is sok zsidót kergettek e területre, így gazdagodott újabb elemekkel a kurd zsidóság.

A közösségek könnyen mozdultak, és viszonylag nagy volt a fluktuáció, mivel a zsidók a gazdasági, illetve az adott vallási-politikai helyzetet is figyelembe véve mozogtak a falvakból a nagyobb városokba, vagy az ellenkező irányba. Mivel a kurd zsidó közösségek több országban szétszórva éltek, történelmük tájegységként némileg eltérő. A több országra kiterjedő, kurdok által lakott régió zsidó lakosainak túlnyomó többsége Irakban élt, a többi országban jóval kevesebben telepedtek meg.

IZRAEL FÖLDJE

A kurd zsidók hagyományosan nagyon kötődnek Izrael földjéhez. Évezredekken át vándoroltak vissza az anyaországba, és kereskedőkön, rabbinokon, tanítókon keresztül kapcsolatot is tartottak fenn az erc jisráeli zsidókkal. Kurd zsidók már a XVI. század végén felbukkantak Izraelben, elsősorban a kabalista központként ismert Cfaton, ahol akkora számban képviseltették magukat, hogy külön negyedek is alapítottak a városban belül. A zsidóellenesség nyomán az 1930-as években megindult, és 1950-51-ben kiteljesedett *alijáig* (Ezra és Nechemja akció) zárt közösségekben éltek a kurd zsidók az őket megtűró, ám sokszor ellenséges közegben, főként Kurdisztán iraki régióiban. Irakban a fárhud, Iránban az iszlamizálódás vetett véget a folyamatos és nagy számú zsidó jelenlétnek. Jelenleg a kurd zsidók túlnyomó többsége Izraelben él, felük Jeruzsálemben, a többiek pedig szétszórva kisebb településeken. Igyekeznek legalább részben megőrizni sajátos szokásaikat, és sok helyen megfigyelhető, hogy a különböző területekről származó kurd zsidók külön csoportokat alkotnak. Kisebb közösségeik megtalálhatók az Egyesült Államokban és Európa egyes országában (pl. Svájc, Olaszország). Érdekesség, hogy a kurd zsidók történelmét a Budapesten született Rafael Patai történész-etnográfus kutatta elsők között.

NÁSZIK, CHÁCHÁMOK ÉS A LISNA JEHUDIJA

A XIX. századot megelőző időszakban a közösségeket általában a nászik vezették, akik nemcsak dönthettek a közösség ügyeiben, hanem speciális adókat is kivetettek. A *nászit* más néven *soternek* (rendőr) vagy *szárnak* (miniszter) nevezték, rámutatva tisztségének különféle aspektusaira. Neki voltak alárendelve még a közösség spirituális vezetői, a *cháchámim*, vagyis a bölcsek, akik közül sokan a kabbalát is művelték. Az Adoni, Barazani, Mizráchi, Duga és Hariri családok mind híres rab-

Kurd zsidók, 1905

bidinasztiák voltak. Viszonylag nagy számú kurd zsidó költőt ismerünk, közéjük tartozott a Tóratudásáról és kabbalában való jártasságáról híres asszony, Osznát Barazani is. A *cháchám* a rabbinikus tevékenységek mellett más feladatokat is ellátott, így sokszor ő volt a *cházán* (kántor), a *mohel* (körülmetélő), a *sochet* (sakter) és a *bodek* (a levágott állat húsát kósersági szempontból megvizsgáló szakértő), emellett tanár, írnok és amulettek írója, esetleg kincstárnok is egyben. A kisebb közösségek a nagyobb városok vezetői alá tartoztak, vallási és jogi kérdésekben egyaránt. A vallási élet központja a zsinagóga, az iskola és a tanház volt.

A hagyományos kurd zsidó közösségek nyelve az ősi közel-keleti sémi nyelv, az arámi, melybe török, perzsa, kurd, arab és héber szavakat is keverték. Ez volt a „*tárgum* (fordítás) nyelve”, másként a zsidók nyelve (*lisná Jöhudijá*) vagy a szétszóratás nyelve (*láson hágálut*). A körülöttük élő muszlimok *dzsabalínak* nevezték a kurd zsidók

nyelvét, ami annyit tesz, hogy hegyi, mivel beszélői többnyire a hegyek közt éltek. Zenéjük is a nyelvhez kapcsolódó, többnyire elbeszélő jellegű dalokból és a környező népek zenei világából is merítő, vagyis igen sokféle népzene. A kurd zsidó parasztok – a diaszpórában igen szokatlan módon – sokáig békében éltek együtt muszlim szomszédaikkal, és természetes volt a két kultúra zenei és az irodalmi kölcsönhatása.

A KURD ZSIDÓ HAGYOMÁNYOK TOVÁBBÉLÉSE

A különleges kurd zsidó hagyományok közül érdemes megemlíteni a *szeháráne* ünnepséget. A kurd zsidók peszách kimenetelét követően közösen kivonultak a természetbe, és néhány napon át ott éltek és ünnepeltek. A *szeháráne* egyfajta tavaszünnepe, melyet a zsidók muszlim szomszédaiktól vettek át. Jóféle falatokkal, rengeteg zenével és tánccal ünnepeltek a szabad ég alatt, a természetben. Jellegetes ételei a *japrach*: rizzsel töltött szőlőlevelek (a kurd zsidók a rizst elsősorban ünnepi alkalmakra tartogatják, hétköznap a jóval olcsóbb bulgurt fogyasztják), a *mazza*: csirkéből, halból vagy zöldségekből készült, főtt vagy olajban kisütött finger food és természetesen az elmaradhatatlan *kube*. Az ételt minden esetben arak, vagyis ánizspálinka is kíséri. A családi sátorban díványt is felállítottak, arra ültették az oda látogató vendégeket. A férfiak is a nők is ünnepi ruhába öltöztek, és a széles

Kurd zsidó menekültek, 1950

körü népünnepély kiváló alkalmat biztosított a fiataloknak az ismerkedésre. Így elterjedt szokássá vált *éruşint*, vagyis eljegyzést tartani a *szeháráne* alkalmával. Izraelben a *szeháráne* ünnepség szukkotra tevődött át (mivel közvetlenül peszách után egy másik, marokkói zsidóktól eredő szokás, a *mimuna* ünneplése terjedt el), hivatalosan 1975 óta ünneplik Szukkot félünnepén tánccal, énekléssel és történetek mesélésével. A legnagyobb *szeháráne* fesztivál évente több mint tízezer látogatót vonz.

Ma a kurd zsidók jelentős része Jeruzsálemben él. A közösség tagjai között olyan emberek voltak, mint a nemzeti hősként számontartott iraki születésű Mose Barazani, akit földalatti cionista tevékenységéért a britek végeztek ki a palesztinai brit mandátum idején.

ZSIDÓK A SZULTÁNOK FÖLDJÉN

A mai Törökország területén már legalább 2400 éve folyamatosan élnek zsidók, de földrajzi területként már a Tóra is említi a Noách (Noé) hetiszakaszbán, hiszen az özönvíz túlélőit szállító bárka az Ararát-hegynél kötött ki, mely Törökország keleti, Örményországgal határos vidékén fekszik. NAFTALI DEUTSCH ÍRÁSA

A RÓMAIAKTÓL AZ OTTOMÁNOKIG

Az első zsidó közösségek a Római, majd annak bukása után a Bizánci Birodalom polgáraiként éltek Anatóliában, Törökország nyugati, Kis-Ázsiának is nevezett területén. A görög nyelvű zsidók jól integrálódtak a társadalomba, és néhány buzgó uralkodó (különösen I. Justitianus) erőszakos hittérítő próbálkozásain kívül békében éltek a soknemzetiségű birodalomban, s nem volt részük a nyugat-európai zsidókat sújtó folyamatos üldöztetésekben.

Az Ottomán Birodalom előretörésével az anatóliai zsidók a szultán alattvalóivá váltak. Jogállásuk, a többi nem-muszlim kisebbséggel együtt, alapvetően az uralkodó jóindulatától függött. Egyes szultánok toleránsak voltak, mások különböző korlátozó intézkedéseket vezettek be, a már érvényben lévő, „hitetlenekre” vonatkozó törvényeken felül.

Az ottomán korszakban az első zsinagóga, az „*Éc Chájim* – Élet Fája”, Bursában épült 1324-ben, és a mai napig használatban van. A zsidó élet jelentősen megerősödött, miután II. (Hódító) Mehmed 1453-ban leigázta Konstantinápolyt (a mai Isztambul). A Bizánci Birodalom egykori fővárosa a hosszú ostrom következtében romokban hevert és csak árnyéka volt egykori önmagának. A szultán ismét nagyvárossá akarta tenni a várost, ezért – más kisebbséggel együtt – zsidókat hívott letelepedni. Elsősorban az ősi, romanióta tradíciókat gyakorló balkáni és anatóliai zsidók érkeztek Konstantinápolyba, ők hamarosan a város lakosságának 10%-át tették ki.

ASKENÁZOK ÉRKEZÉSE

A virágzó közösség hamarosan askenázi zsidókat is vonzott Európából, akik örömmel választották az Ottomán Birodalom nyújtotta biztonságos körülményeket az európai pogromok és kiűzetések helyett.

Egyikük, a Németországból érkezett Jicchák Cár fáti rabbi, Erdine város főrabbija lett, és levélben biztatta hátramaradt hitsorosait, hogy ők is a költözés mellett döntsenek:

„Hallottam a halálnál is keserűbb szenvedésről, mely németországi testvéreinket sújtja. A kegyetlen törvényekről, a kényszerű megkeresztelésekről, a száműzetésekről, melyek naponta megtörténnek. Hiába hagynak el egy helyet, máshol is ugyanaz a sors vár rájuk. Az egyház emberei és a szerzetesek, a hamisság papjai, Isten boldogtalan népe ellen támadnak... Barátaim, rokonaim és ismerőseim, kijelentem nektek, hogy Törökország semmiben sem szenved hiányt, és javaiból, ha akarjátok, ti is részesülhettek. A Szentföldre vezető út is Törökországon keresztül halad és nyitva áll előttetek. Hát nem lenne jobb nektek is muszlimok alatt élni, mint keresztények alatt? Ó, Izrael, miért szunnyadsz? Kelj fel, és hagyd ott azt az átkozott vidéket!”

Ahogy a rabbi levelében is olvashatjuk, az Ottomán Birodalom terjeszkedése lehetővé tette a zsidóknak, hogy visszatérjenek őseik földjére, és a Szentföldön telepedjenek le. Ez időben vált újra jelentőssé a jeruzsálemi zsidó közösség és ekkor virágzott fel a zsidó élet Cfáton is.

AZ INKVIZÍCIÓ ELŐL MENEKÜLŐK

Az Ibériai-félsziget zsidó lakosságának kiutasítása a XV. század végén jelentős változást hozott a török zsidóság életében: mintegy 40.000 spanyol és portugál zsidó telepedett le a birodalomban, és hamarosan már ők váltak a birodalom zsidóságának legmeghatározóbb erejévé. A

Zsinagóga Izmirben

szfáradi zsidók elsősorban Konstantinápolyban, Thesszalonikiben, a Balkánon és Izrael földjén telepedtek le. Thesszalonikiben egy időben a zsidók alkották a lakosság többségét és ez a város vált a zsidó világ legfontosabb központjává. A zsidók, bár több adót fizettek, mint a muszlimok és bizonyos foglalkozási ágak zárva voltak előttük, szilárd jogi státusszal rendelkeztek és fontos

BUDAVÁRI ZSIDÓK

Érdekeség, hogy 1686-ban, Buda visszafoglalásakor a törökökkel válllvetve harcoló zsidók egy része – akik túlélték a vár eleste utáni mészárlást – az Ottomán Birodalomban keresett menedéket, ahol saját közösségeket is alapítottak. Idővel ezek a csoportok beolvadtak a helyi askenázi vagy szfáradi közösségbe.

gazdasági, illetve diplomáciai pozíciókat töltöttek be a szultán udvarában. A közösség ügyeit önállóan intézhették, képviselőiket a Háchám Bási, azaz a főrabbi látta el. A legmagasabbra talán Jozsef Hánászi emelkedett (a híres Doña Gracia Mendes Nasi unokaöccse), akit II. Szelim szultán Naxos kormányzójának tett meg, és aki befolyását felhasználva sokat tett a szentföldi zsidó települések újjáépítéséért.

SÁBTÁJ CVI

A virágzó közösség életében nagy csapást jelentett az egyik leghíresebb zsidó álmessias, Sábttáj Cvi megjelenése a XVII. században. Az Izmirben született rabbi és kabalista önmagát kiáltotta ki a régóta várt megváltónak, és tömegeket állított maga mögé. Az ottomán hatóságok nem nézték jó szemmel a felforgató mozgalmat, ezért letartóztatták Sábttáj Cvit, és választás elé állították: vagy felveszi az iszlám hitet vagy az életével fizet. A „messias” a kitérést választotta, és Mehmed effendi néven a szultán ajtónállójaként működött tovább, ám azzal áltatta híveit, hogy kitérése csak színlelt, és hamarosan beteljesíti feladatát. Erre válaszul a szultán

Albániába száműzte, és ott is halt meg. Hívei egy része még ezt követően is hitt benne, sőt Dönme néven a mai napig is él egy apró zsidó közösség Törökországban, akik Sábtaáj Cvi – a zsidó hagyománytól radikálisan eltérő – tanait követik.

KEMÁL ATATÜRK FELLÉPÉSE

Az Ottomán Birodalom hanyatlásával és területének zsugorodásával a zsidó közösség helyzete és befolyása is csökkent. A XX. század elején a kétszáz ezer főt számláló ottomán zsidók jelentős része a Habsburg Birodalom vagy a születő balkáni államok lakosává vált, a Törökországban maradtak közül sokan az új politikai mozgalmak (cionizmus, újtörök mozgalom) híveivé váltak. Az elavult birodalmat modern, szekuláris állammá formáló Kemal Atatürk nacionalista ideológiája nem kedvezett a soknemzetiségű ország kisebbségeinek, így a zsidóknak sem. Helyenként pogromok robbantak ki, majd 1942-ben bevezették a nem-muszlimokat sújtó, hatalmas összegű vagyonadót, melynek következtében 30.000 zsidó vándorolt ki az országból. Izrael Állam megalakulása után újabb 35.000 zsidó távozott Törökországból és kezdett új életet a zsidó államban.

AZ ISZTAMBULI POGROM

A Törökországban maradt zsidók élete ezt követően viszonylagos nyugalomban telt, köszönhetően az Izrael és Törökország közötti szoros politikai, gazdasági és védelmi kapcsolatoknak. Ez alól kivételt képezett az 1955-ös isztambuli pogrom, mely alapvetően a város görög lakossága ellen irányult, de nem kímélte a zsidókat és az örményeket sem. Néhány évtized nyugalom után 1986-ban arab terroristák 22 zsidót gyilkoltak meg az isztambuli Neve Sálom zsinagógában egy szombati istentisztelet alatt. 2003-ban ugyanitt, valamint a közeli Bét Jiszráel zsinagógában robbantásos merénylet történt, melynek során húszan vesztették életüket és 300-an megsebesültek – zsidók, muszlimok és turisták egyaránt.

NAPJAINK TÖRÖKORSZÁGA

Ezt követően Erdogan elnök iszlamista fordulata és Izrael-ellenes retorikája, illetve a zsidó üzletek elleni bojkottfelhívások egyre több törökországi zsidót tereltek a kivándorlás felé. A célország elsősorban Izrael, de vannak, akik az Egyesült Államokba vagy az 500 évvel ezelőtt elűzött zsidók leszármazottainak állampolgárságot kínáló Portugáliába települtek át. A kedvezőtlen politikai hangulat mellett számos zsidó fiatal a párválasztás nehézsége szólítja Izraelbe.

Napjainkban mintegy 15-20.000 zsidó él Törökországban, elsősorban Isztambulban. A közösség létszáma egyre csökken, ennek oka a növekvő kivándorlás, az alacsony születésszám és a vegyes házasságok növekvő aránya. Ezzel együtt jelenleg 26 zsinagóga működik Törökországban – köztük egy askenázi és egy karaita. A közösség általános- és középiskolát, illetve közösségi házakat tart fent Isztambulban és Izmirben.

HÁROM ZSIDÓ

Bár sokszor ugyanolyan vagy még nagyobb befolyást gyakorolt a zsidó közösségre a 17. században, nagyjából egyidőben mind a kurd, min

OSZNÁT BARAZANI, A TÓRATUDÓS NŐ

Osznát Barazani az első ismert kurd zsidó nő volt. Rabbikhoz hasonló státusza volt, s bár hivatalosan nem szólítottak rabbinak, hanem az általánosabb *tánáit* címet használta, tulajdonképpen rabbi-feladatokat látott el.

OSZNÁT GYERMEKKORA

1560 körül született és 1625-ben, más források szerint 1635-ben hunyt el. Apja a híres Smuel ben Netanel há-Lévi rabbi volt, tóratudós és a zsidó misztika művelője, akinek számos követője akadt. Smuel rabbi Moszulban állította fel jesiváját azzal a céllal, hogy fiatalembereket képezzen, akik a következő nemzedék vezetői és tóratudósai lesznek.

Mivel nem voltak fiai, lányát képezte ki nagy tudású tóratudósnak, és járatossá tette a kabalában is. Ahogyan Osznát maga írta egy levelében gyermekkoráról:

„Soha nem hagytam el házunk bejáratát, vagy mentem ki. Olyan voltam, mint Izrael hercegnője. Tóratudósok ölében nevelkedtem, áldott emlékü apámhoz kötve. Soha semmiféle munkát nem tanultam, csak a szent tanulást, ahogyan olvashatjuk [Jehosua könyvében]: »És ismételd azt nappal és éjjel.«”

ASSZONYKÉNT A FÉRFIAK KÖZÖTT

Osznát apja egyik legkiválóbb tanítványához, Jáákov Mizráchi rabbihoz ment feleségül. Apja házasságkötésük előtt kikötötte, hogy lánya soha semmiféle munkát nem végezhet, és mivel férje olyannyira elfoglalt volt a tanulmányaival, hogy nem volt ideje a tanítványaira, Osznát maga látott a tanítás nemes tevékenységéhez.

Osznát Barazani

NŐ KÉT KÜLÖN VILÁGBAN

gyakoroltak a világ alakulására, mint a férfiak, a múlt nagy asszonyairól igencsak keveset tudunk. Pedig a d a török zsidók között találunk kiemelkedő tudású és befolyású nőket. Ismerjük meg őket! CHANA DEUTSCH ÍRÁSA

Smuel rabbi halála után Jáákov rabbi vezette a moszuli jesivát, ám valójában Osznát volt az, akire ez a feladat hárult. Férje halálával Osznát hivatalosan is a végtelesen elszegényedett jesiva vezetőjévé vált. Osznát számos segítségkérő levelet írt, részletezve a jesiva tanulóinak és saját gyermekeinek szegénységét, ám semmi nem segített. Otthonát és minden tulajdonát lefoglalták, a tartozások pedig egyre nőttek.

Mindezzel együtt Osznátot tisztelték és csodálták korának vezető rabbijai és tóratudósai. Bár csak igen kevés írása maradt fenn, ezekből látszik széles körű tudása és mély jártassága a Tórában, a Talmudban, a midrásban és a misztikus kabalában is. Természetfölötti képességei közé tartozott az amulettek készítése. A helyi folklór sokat foglalkozott nőiségével, többek között azzal, hogy miként akadályozta meg, hogy megerősokolják, vagy hogyan érte el, hogy csupán két gyermeke született, hogy a tanulmányainak élhessen.

KÖLTŐ ÉS PRÓFÉTA

Rabbinikus tevékenysége mellett Osznát költő is volt és profetikus képességekkel is bírt. Azt mondják, apja rendszeresen megjelent álmában, és elmondta neki, milyen veszélyek leselkednek rá, és hogyan hárítsa el őket. Egy ilyen alkalommal Amedibe (Amadija) utazott, hogy meggyőzze a helyi zsidókat arról, hogy ünnepeljék az újhódat az utcákon, ahogyan az korábban, mielőtt a helyi nem-zsidók megfenyegették őket, a szokásuk volt. Már javában folyt az ünneplés, amikor kiáltozást hallottak, és azt látták, hogy a zsinagógából lángok csapnak elő. A helyiek felgyújtották a zsinagógát, benne égtek a szent könyvek és a tóratekercesek. Osznát ekkor elszuttogott egy szent nevet, melyet apjától tanult, és ekkor egy csapatnyi angyal szállt az épület tetejére. Az angyalok szárnyukkal legyezték a lángokat, amíg az utolsó szikra is kialudt, majd dolguk végeztével fehér galambok alakját öltötték, és elszáryaltak a magasba. Amikor eloszlott a füst, az emberek csodálkozva látták: nemcsak, hogy egyetlen zsidó sem sérült meg, de még az épület is ép maradt, és a tekercesek is érintetlenek voltak. E csoda után Amedi zsidó lakóit nagyon sokáig nem bántalmazták a város nem-zsidó lakói. Osznát Barazanit ebben az észak-iraki kurd városban temették el, apja mellett. Halála után sokáig szokás volt a sírjához zárandokolni.

ZSIDÓ KIRÁK, A SZULTÁNNÖK BIZALMASA

Törökországban a jó képességű zsidó nőknek különleges szerepet szántak ugyanabban az időszakban, ami-

kor Osznát Barazani Moszulban tevékenykedett. Mivel a háremek muszlim hölgyei nem hagyhatták el otthonukat és nem érintkezhetek a külvilággal sem, okos és megbízható zsidó nőket alkalmaztak üzleti ügyeik bonyolítására. Úgy nevezték őket, hogy kira, és amellet, hogy tevékenységükért cserébe szép summát kaptak, számos adó és egyéb, a nem-muszlimokra vonatkozó előírás alól is mentesültek ők és családjuk is.

KERESKEDŐBŐL NEMZETKÖZI POLITIKUS

Híres volt közülük Eszter Handali, aki kezdetben ékszeműves és drága kozmetikumokat és ruhákat áruló férje, Elija Handali és az ottomán birodalom ura, a szultán között közvetítette az üzletet, majd férje halála után egyedül folytatta tovább e tevékenységét. Eszter magas rangra emelkedett, a szultán udvarában nemcsak ügynökként, hanem titkárként is működött és Nurbanu szultánnő bizalmasa lett. Nagy rálátása volt a nemzetközi politikára és mesterien tudta igazgatni a szálakat. Ő volt az, aki bevezette a szultán udvarába Dona Gracia Mendez Nasit és férjét.

Eszter Handali hatalmas vagyona tett szert. Ám a pénzt nem csak magának tartogatta. Azt mondják, bőkezűen adakozott az özvegyek és az árvák javára és az 1569-es nagy isztambuli tűzvész után segítséget nyújtott mindazoknak, akik elvesztették az otthonukat. Eszter kira 1590 körül hunyt el.

ESPERANZA KIRA

Esperanza Malchi

Szafije szultánnő

Egy másik híres kira Esperanza Malchi volt, aki szintén az 1500-as évek második felében élt, és 1600-ban halt meg. Szafije szultánnő, illetve az ő háremeinek gazdasági ügynöke volt, és e minőségében igen nagy gazdagságra tett szert ő is, akárcsak Eszter kira. 1600-ban a helyi pénz elértéktelenedése miatt kitört felkelés résztvevői fiával együtt meggyilkolták.

KURD-TÖRÖK KONFLIKTUS ÉS AZ IZRAELIEK

Bár hivatalos diplomáciai kapcsolat nincs Izrael és Irak közt, a kurdokkal szoros informális kapcsolatot ápol a zsidó állam. Ezzel szemben Izrael és Törökország viszonya sosem volt makulátlan, de a 2010-es gázai flottilla körüli események után végzetesen megromlott. Nem meglepő tehát, hogy Izrael a kurdok pártján áll az eszkalálódó a konfliktusban. MEGYERI ANDRÁS JONATÁN ÍRÁSA

KURD ZSIDÓK

A kurdisztáni zsidó közösség egyike volt a legősibb diaszpórábeli zsidó társadalmaknak. A Biblia tanúsága szerint (2Királyok 17:16.) zsidók már 2500 éve letelepedtek a mai Törökország, Irak, Szíria és Örményország területén lévő Kurdisztánban. Noha a kurdok sosem rendelkeztek önálló állammal, annak ellenére, hogy az 1920-as években a közel-keleti régiót felosztó nagyhatalmak kecsgették a kurdokat egy önálló állam reményével, mégis ez az erős, kultúrájában és identitásában szilárd nép az évezredek során nagyfokú toleranciát mutatott a köztük élő zsidók iránt.

Izrael Állam megalakulása után az Irakban élő zsidók (Kurdisztán zsidók által leginkább lakott részei Irakban voltak) egy évet kaptak, hogy elhagyják az országot, lemondva iraki állampolgárságukról és hátrahagyva vagyonukat. 1949 és 1952 között az iraki Kurdisztánból 25.000 zsidót mentett ki Izrael az „Ezra és Nechemia hadművelet” során. Becslések szerint a kurd zsidó közösség Izraelben ma 150.000 főt számlál.

INFORMÁLIS KAPCSOLATOK

Bár hivatalos diplomáciai kapcsolat nincs Izrael és Irak közt, a kurdok szoros informális kapcsolatot ápolnak Izraellel, ezért is lehet, hogy a független Kurdisztán létrejöttét Izrael sürgeti és elsőként támogatta a nemzetközi közösségben, igaz,

hogy hivatalos elismerésig nem jutott az ügy.

2004-ben több nemzetközi hírügynökség arról számolt be, hogy izraeli titkosszolgálatok aktív tevékenységet folytatnak Irak és Szíria kurdok által lakott részein és katonai kiképzést nyújtanak a kurd függetlenségért harcolóknak. A szoros együttműködést mutatta, hogy Massoud Barzani, a Kurdisztáni Demokrata Párt elnöke akként reagált a vádra miszerint hogy lehetséges, hogy a kurdok Izraellel tartanak fenn viszonyt, „hogy más arab országok is rendelkeznek izraeli kapcsolatokkal”.

A KURD-TÖRÖK KONFLIKTUS

Miután Donald Trump amerikai elnök néhány héttel ezelőtt elrendelte amerikai csapatok kivonását

észak-Szíriából, Erdogan török elnök utasítására török katonai egységek tankokkal és harcokkal nyomultak be a területre. A nemzetközi közvélemény azonnal felháborodott és nem kellett sokat várni, hogy olyan atrocitásokról és mészárlásokról érkezzenek hírek, melyekről kezdettől fogva tartani lehetett.

Benjamin Netanjahu izraeli miniszterelnök, akinek kapcsolata Erdogan török elnökkel finoman szólva sem felhőtlen, azonnal szót emelt a kurdok védelme érdekében: „Izrael mélyszélesen elítéli a szíriai kurd területek török invázióját és óva int bármiféle etnikai tisztogatástól, melyet törökök vagy hozzájuk közeliégek végeznének. Izrael e mellett kész humanitárius segítséget nyújtani a bátor kurd népnek” – hangzott a közlemény.

Az Ezra és Nechemia hadművelet

Egy magát megnevezni nem kívánó magas rangú kurd vezető az izraeli katonai rádióknak nyilatkozva kérte Izraelt, hogy tegyen nemzetközi diplomáciai lépéseket a török agresszió megállítására érdekében.

Mindeközben arról lehetett olvasni, hogy a vérengzések kurd áldozatainak egy részének ápolását és ellátását izraeli kórházak vállalták, így tehát a humanitárius segítségre sajnos, úgy tűnik, hamarabb szükség volt, mint arra számítani lehetett.

IZRAEL ÉS TÖRÖKORSZÁG VISZONYA

Az izraeli-török kapcsolatok az invázió miatt tovább romlottak. Mint emlékeztető, a két ország viszonya

hagyott alább. A 2013-as egyiptomi puccsal hatalomra kerülő Mohamad Morsit Erdogan nem nézte jó szemmel, és Izraelt vádolta, hogy a segédkezett Morsi hatalomra jutásában.

A két ország kapcsolatát, részben amerikai segítséggel, 2016-ban sike-

IZRAELI REAKCIÓ

A török invázió Szíria kurdok által lakott részeire az izraeli közvéleményt is megrázta, legtöbbször szolidaritásukat fejezték ki a kurd néppel. Izrael számára az első aggodalomra okot adó jel az amerikaiak kivonulása volt.

Ha az amerikaiak ilyen sokszor váltanak irányt külpolitikai kérdésekben, esetleg elképzelhető, hogy egy bizonyos ponton az Egyesült Államok jelenlegi kormánya is az elődeihez hasonló, a mostaninál mérsékeltebben Izraelbarát politikát folytathat majd. Miközben ez a feltételezés nélkülöz minden reális alapot, a tény, hogy az amerikaiak kivonulása egyben a törökök tértnyerését eredményezi, Izrael számára mindenképpen elgondolkodtató.

Ayelet Shaked, az Új Jobboldal párt vezetője nyilatkozatában sürgette az önálló kurd állam létrehozását, mely szerinte „Izrael alapvető érdeke”.

Ha nem is ennyire markánsan, de a kurdok mellett állt ki a Kék-Fehér párt képviselője, Zvi Hauser, aki emlékeztetett rá, hogy Izrael két éve sürgeti a kurd területek feletti repülés tilalom életbelépését, megakadályozandó a légitámadásokat.

Eli Avidar, a jobboldali Jiszrá-el Bajtenu párt képviselője pedig emlékeztetett a zsidó és a kurd nép, illetve Izrael és a kurdok hagyományosan jó viszonyára, mikor humanitárius segítséget ígért a kurdoknak.

Mindeközben számos szimpátia-tüntetést tartottak Jeruzsálemben és Tel-Avivban is, melyeken kurd származású zsidók szólaltak fel a kurdok mellett.

sosem volt makulátlan, de a 2010-es gázai flottilla körüli események után végzetesen megromlott. Miután az izraeliek által ellenőrzött gázai blokádot hatszáznál több „békeaktivistát” szállító hajó próbálta megtörni, az izraeli hadsereg a sokszori figyelmeztetés ellenére a térséget elhagyni nem kívánó flottára tört. Az izraeli katonákat a „békés tüntetők” késekkel és vasrudakkal ütlegették, ezután a katonák kénytelenek voltak fegyvert használva megvédeni magukat. Az incidensben nyolc török és egy amerikai-török állampolgár meghalt, az ügyből pedig hatalmas diplomáciai vihar kerekedett.

2011-ben Törökország visszaménstette izraeli diplomáciai kapcsolatait és megszüntette az addigi közös hadgyakorlatokat, a viszony csak évekkel később, 2016-ban kezdett valamennyire normalizálódni.

Addig is azonban Erdogan török elnök Izraellel szembe fordított retorikája nem

rült normalizálni, amikor is Izrael és Törökország olyan fontos kérdésekben állapodott meg, mint hogy Törökország nem fog nemzetközi bíróságon eljárást kezdeményezni Izraellel szemben a flottilla ügyében és hogy Törökország megállítja az Izrael elleni török terrorista támadásokat. Izrael kártérítés gyanánt 20 millió dollárt fizetett a flottilla török áldozatainak családjainak.

Ahogy azonban várható volt, a kedélyes barátság nem tartott túl sokáig. Az Egyesült Államok Jeruzsálem Izrael fővárosaként történt tavalyi elismerése ismét felkorbácsolta az Izraellel szembe fordított hangulatot. Erdogan Izraelt „terrorista államnak” és „apartheid” országnak minősítette, Benjamin Netanjahu pedig felhívta Erdogan figyelmét arra, hogy abból a szájából hiteltelen bármiféle hasonló vád, aki terrorista szervezeteket, köztük a Hámászt támogatja és aki nem ismeri el az örmény népirtást sem.

Tényleg Izrael felé vannak tájolva a budapesti zsinagógák?

Imádkozás közben mindig igyekszünk Izrael felé fordulni¹, főleg, ha az Ámidát, a főimát mondjuk éppen². Éppen ezért a zsinagógák is úgy vannak tájolva – legalábbis elvben –, hogy Izrael felé nézzen az, aki a tóraszekrény felé fordulva imádkozik³. Ez Európában és Észak-Amerikában azt jelenti, hogy elvben kelet-nyugati irányban épültek a zsinagógák. OBERLANDER BÁRUCH RABBI ÍRÁSA

MENDEL FIAM ZSINAGÓGAI FELFEDEZÉSE – IRÁNYTŰVEL

hogy megóvjuk az eleséstől, két oldalról korlátot készítettünk neki, aminek segítségével továbbra is az általa kívánt irányba fordulva tudott imádkozni.

A napokban újra felhívta rá a figyelmemet valaki, hogy nem pontos a Keren Or zsinagóga tájolása, ezért munkatársamat, *Klár Andrást* arra kértem, hogy ellenőrizze le a zsinagógáinkat. Magyarországon valójában nem teljesen keletre, hanem inkább délkeletre fordulva kell imádkozni, keletől 46 fokban déli irányba fordulva. Az ellenőrzés során kiderült, hogy a zsinagógák nagy része nincsen tökéletesen tájolva – a Vasvári kiemelkedik ebből a szempontból, itt a tóraszekrénytől 92 fokkal kell elfordulni ahhoz, hogy valóban Izrael felé nézzünk. A legjobban tájolt zsinagóga éppen a legrégebbi: a budavári zsinagóga mindössze 12 foknyi eltérést mutat a pontos iránytól.

Érdekes, hogy a Keren Or zsinagógában és a Vasváriban ugyanabban az irányban imádkoznak – csak épp ellenkező megfontolásból. Az

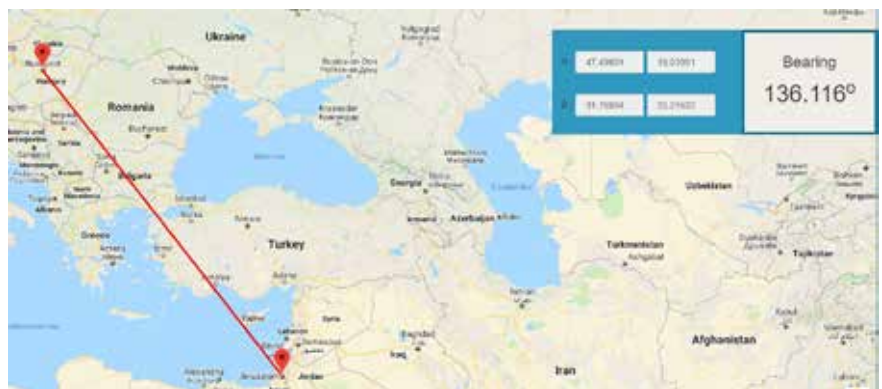
		Eltérés*
Budapest – Jeruzsálem	136°	
Budavár	124°	12°
Zsilip	113°	23°
Óbuda	80°	56°
Kazinczy	75°	61°
Dohány	69°	67°
Keren Or	46°	90°
Vasvári	44°	92°

*Minden esetben déli irányban szükséges a korrekció

előbbiben ez a hosszanti oldal felé van: itt inkább a kevés, szélesen elnyúló sort preferálták, míg a Vasváriban inkább a sok rövid sort.

MIÉRT PONT ÍGY IMÁDKOZUNK?

A Talmud⁴ Salamon király mondatát idézi ebben a témában, amit a jeruzsálemi Szentély felavatása alkalmából mondott. Ebben több előírás is szerepel az ima irányára vonatkozóan. Elsőként az, hogy „imádkozzanak hozzád országuk felé”⁵, aztán az, hogy Izraelben Jeruzsálem felé kell imádkozni:

Oberlander Mendel a Siratófalnál imádkozik Jeruzsálemben

Áldott emléké *Mendel* fiam egy pilseni hétvégén (ez a mostani ráckevei Duna-parti sábatonok elődje volt) egy iránytűt kapott *Kun László* barátunktól ajándékba, mert mindig azt kereste, merre kell helyesen imádkozni. Ennek segítségével arra jött rá, hogy a Vasvári Pál utcai zsinagóga nincsen teljesen jól tájolva: ha a tóraszekrény felé fordulva imádkozik, az nem egyezik meg Izrael irányával, ezért innentől mindig kicsit jobbra fordult ahhoz képest, ahogy a többiek álltak. Később, amikor a betegsége miatt már nehézséget okozott neki az állás, a padba fogódzkodva állt ima közben, mindig kicsit jobbra fordulva, így csak a bal kezével tudott támaszkodni. Egy idő után már nehezebbre esett, hogy kiegyenesedjen, és nem tudta magát megtartani úgy, hogy csak az egyik kezével támaszkodott – ekkor,

„...imádkoznak az Örökkévalóhoz, a város felé, amelyet kiválasztottál”⁶. Utána szerepel, hogy a Szentély felé kell fordulni: „...eljönnek és imádkoznak e ház felé”⁷, majd a Szentélyben a Szentek szentje felé: „imádkoznak e hely felé”⁸. A mai napig eszerint imádkozunk: „egész Izrael egy hely felé fordul”⁹.

Jákob ősatyánk itt, a későbbi Templomhegyen látta álmát és felriadva azt mondta: „ez az ég kapuja”¹⁰. Így érthető, hogy miért kell erre imádkozni: innen mennek fel az imák az égbe.

A *Sulchán áru*chban¹¹ azt írja a RÖMÁ, hogy „mi, a nyugati féltekén élve, kelet felé imádkozunk, mert arra van Izrael”. Tanítványa *Mordecháj Joffe* rabbi (1530?–1612) a *Lövus hátöchélet* című kommentárjában a SÁ-hoz ezt pontosítja mondván¹²: „valójában délkelet felé kell fordulnia”¹³. Ha így van tájolva a zsinagóga, akkor egyenesen a tóraszekrény felé kell nézni ima közben.

Erre azt írja *Jechiél Mechl Epstein* rabbi (1829–1908) az *Áru*ch *hásulchán* című kommentárjában¹⁴: „A gyakorlatban azt látjuk, hogy mi egyenesen kelet felé imádkozunk, nem fordulunk kicsit dél felé”, ezek szerint elég az, ha csak nagyjából fordulunk Izrael felé. Ezt erősíti meg *Slomo Zálmán Oerbach* (1910–1995) jeruzsálemi rabbi is¹⁵, aki szerint nemzedékeken át senki nem számolta ki pontosan, merre van Izrael, hanem csak nagyjából Izrael felé állnak a zsinagógák. Ennek oka mindig a kényszer volt, mivel figyelembe kellett venni a telek fekvését és méretét, sőt sokszor korlátozó rendelkezéseket is.

ZSINAGÓGÁK TÁJOLÁSA NAPJAINKBAN

Sok zsinagógában jártam már, de csak egy helyen láttam olyat, hogy nagyon pontosan Izrael felé volt beállítva a tóraszekrény. Ez a varsói Chábád zsinagóga, ahol a tóraszekrény egy sarokban áll úgy, hogy aki felé fordul, pontosan dél-délkeleti

irányba néz. Bár majdnem minden zsinagógában lehet találkozni egy kevés emberrel, akik a pontos irányba fordulnak imádkozáshoz, a többség – nagy rabbik is – egyszerűen egyenesen a tóraszekrény felé fordul.

A brooklyni Williamsburgban, ahol én felnőttem, vannak délre és keletre mutató zsinagógák is. Édesapám, aki a pápai hitközség elöljárója volt, hétköznaponként a helmeci zsinagógában imádkozott, amelynek rabbija Királyhelmecen (ma Szlovákia) volt rabbi a második világháború után. Ez egy keskeny hosszúkas kis zsinagóga volt, amiben gyerekkoromban a rövid fal felé fordulva imádkoztak: elől ült a rabbi és mögötte sok-sok rövid sor volt. Egy pár évvel ezelőtt, amikor édesapámmal visszalátogattam ide, láttam, hogy már másik irányba állva imádkoznak. Kiderült, hogy a rabbinak nem tetszett a régi elrendezés, mert a hátrább ülők nagyon messze voltak tőle, és ment a „smúzolás” a hátsó sorokban. Ezért megfordították az irányt és kevés hosszú sort alakítottak ki, így kevésbé volt lehetőség hátul gyülekezni. A valódi irány valahol a kettő között van, így nem nagy különbség, hogy merre áll a gyülekezet...

FORDULHATUNK-E A TÓRASZEKRÉNY FELÉ?

Cvi Elimelech Spiro (1783–1841) munkácsi majd dynóvi rabbi nevében mondta egyik leszármazottja, hogy „nem kell pontosan kelet felé fordulni, lényeg, hogy ne legyen nyugat”¹⁶. Vagyis látszódjön a törekvés, hogy az ember Jeruzsálem felé fordul, ne nézzünk épp a másik irányba.

De a pozsonyi *Chátám Szofer* azt írja¹⁷, hogy mindent meg kell tenni, hogy eleve úgy építsük a zsinagógákat, hogy pontosan jó irányba álljanak. Csak abban az esetben tartotta elfogadhatónak az ideális északnyugat-délkeleti iránytól való kis eltérést délnek, ha ezt a telek el-

helyezkedése mindenképpen szükségessé tette, de más esetben nem tartotta elfogadhatónak még ezt se. Így pl. a várpalotai zsinagógát meg kellett volna fordítani ahhoz, hogy több hely legyen a női részen, de ezt nem engedte meg.

A fenti alapján azokban a budapesti zsinagógákban, amelyek nagyjából kelet felé fordulnak, teljesen megfelelő a tóraszekrény felé imádkozni. A Keren Or és a Vasvári zsinagóga ebből a szempontból kirívó, mert észak-kelet felé néznek és 90 fokot kellene fordulni ahhoz, hogy ténylegesen jó irányban álljunk. Ezért azt javaslom, amit Mendel fiam csinált, hogy kicsit forduljunk jobbra az *Ámidá* imádkozásakor, ezzel mutatva törekvésünket, hogy Izrael felé forduljunk¹⁸.

IMA A SIRATÓFALNÁL

Mendel fiammal egyszer a siratófalnál imádkoztunk – nagyon szeretett ott imádkozni, órákig tartott egy-egy reggeli ima ilyenkor –, és amikor az *Ámidát* mondtam, megkérdezte, merre fordulva imádkozok – mert hogy a Szentek szentje a siratófaltól kicsit balra volt én pedig, ahogy mindenki, a fal felé fordulva imádkoztam. Később *Mose Stenrbuch* (szül. 1926) jeruzsálemi rabbi könyvében¹⁹ megtaláltam, hogy elvileg tényleg igaza volt Mendelnek, és balra, a Szentek Szentjének helye felé kéne fordulni. Csakhogy a magyar származású *Lieberman József* jeruzsálemi rabbi szerint²⁰ direkt nem fordulunk balra, mert arra a mecset van, ahogy jól látható is.

HA NEM TUDJUK, MERRE VAN KELET...

A *Sulchán áru*ch²¹ szerint, ha az ember nem tudja, merre kell fordulnia ima közben, akkor a szívét fordítsa Isten felé, és úgy imádkozzon. Tegyük így mi is: igyekezzünk Jeruzsálem felé fordulni ima közben – és forduljunk az Örökkévaló felé a szívünkkel!

¹ *Sulchán áru*ch OC 94:1.; ² *Isé Jiszráél* 23:6.; ³ SÁ uo. 150:5.; ⁴ *Brácho*t 30a.; ⁵ *1 Királyok* 8:48.; ⁶ Uo. 44.; ⁷ *2 Krónikák* 6:32.; ⁸ *1 Királyok* 8:35.; ⁹ Talmud uo.; ¹⁰ *1 Mózes* 28:17.; ¹¹ Uo. 94:1.; ¹² Uo., idézi *Mágén Ávrahám* uo. 4.; ¹³ Lásd erről BDD 34. szám 7–57. oldal; ¹⁴ Uo. 6–9.; ¹⁵ *Sulchán Slomo*, *Tfilá* 19:4.; ¹⁶ Lásd még *Piszké tsuot* a SÁ-hoz uo. 10. lábjegyzetben; ¹⁷ Responsum OC 19. fejezet; ¹⁸ Lásd *Mágén Ávrahám* uo. 3.; *Sévet hálevi* responsum 10. kötet 20. fejezet; ¹⁹ *Moádim uzmánim* 3. kötet 78b.; *Tsuot vóhánehágot* 3. kötet 39. fejezet; ²⁰ *Misnát Jozsef*, *Hilchot bet hákneset* 5. fejezet 1. lábjegyzetben; ²¹ Uo. 94:3.;

MERRE VAN A JOBB ÉS MERRE VAN A BAL?

Mint tudjuk, az élet egészen apró dolgainak is lehet nagy háláchikus irodalma. Nem meglepő hát, hogy a háláchában arról is több vélemény van, hogy merre van a jobb és merre bal – legálábbis ez derült ki akkor, amikor a közösség egy tagja azt a kérdést tette fel nekem, hogy merre kell indulni, amikor péntek este a Löchá dodi végénél hátra fordulunk, hogy köszöntsük a „belépő” Szombat-menyasszonyt.¹ OBERLANDER BÁRUCH RABBI ÍRÁSA

AMIKOR PÉNTEK ESTE MEGFORDULUNK NYUGAT FELÉ

A *Löchá dodí*² elején kelet felé nézünk, majd a végén megfordulunk nyugatra. A legtöbben a déli irányon át fordulnak (vagyis jobb kéz felé, az óramutató járásával megegyező irányba), míg a Chábádban az a szokás, hogy észak felé kezdjük a fordulást (vagyis bal kéz felé, az óramutató járásával ellentétes irányba). A meghajlás után mindenki újra kelet felé fordul, mégpedig úgy, hogy tovább fordul arra, amerre eredetileg is tette. (Tehát, pl. ha az óramutató járásával megegyező irányba fordult, akkor arra halad tovább.)

A SZENTÉLY VÍZTARTÁLYÁNAK LEÍRÁSA AZ ÓRAMUTATÓ JÁRÁSÁVAL ELLENTÉTES IRÁNYBA HALAD

A Biblia felsorolja³, hogy a Salamon király által a Jeruzsálemi Szentélyben épített nagy víztartályt díszítő ökrök milyen irányba néztek, mégpedig észak-nyugat-dél-kelet sorrendben említve őket. Innen vezeti le a Talmud⁴, hogy amikor az ember fordul, akkor mindig a „jobb út”-on kell fordulnia, vagyis a fent felsorolt sorrendet kell követni. Ebből vezeti le a Talmud azt is, hogy amikor a kohén felmegy az oltárra, hogy annak mind a négy irányába hintsen, akkor ezt az irányt kell követnie: a rámpa tetején jobbra fordul a dél-kelet irányú sarokhoz, onnan továbbmegy az észak-keletihez, majd az észak-nyugatihoz, végül a dél-nyugati sarokban fejezi be a rituálét.

MIÉRT AZ AZ ÓRAMUTATÓ JÁRÁSÁVAL ELLENTÉTES IRÁNY A JOBB ÚT?

Kérdés, hogy milyen szempontból számít ez jobbnak. Hiszen, ha a rámpa tetején jobbra fordul, akkor onnantól mindig balra kell fordulnia, hogy a következő sarokhoz mehessen. RÁSI kommentárjában⁵ megadja a választ erre, hogy ha valamit körbejárunk, akkor szembe fordulunk vele – vagyis a kohén ne egyenesen menjen tovább, úgy, hogy az oltár végig a bal kezénél van, hanem mindig forduljon az oltár felé, amíg körüljárja, így a jobb keze felőli sarok felé halad. (Ezt kétféleképpen lehet értelmezni: 1. szó szerint, hogy kötelező oldalra fordulni és így járni az oltár körül vagy 2. átvitt értelemben, vagyis nem kötelező oldalra fordulnia, de mivel az oltár körül jár, úgy vesszük, mintha oldalra fordult volna, és így jelöljük ki a jobb oldalt⁶.)

Napjainkban az alábbi szokásokban jelenik meg ennek az elvnek a használata, amikor valamit megkerülünk.

ELLENKEZŐ VÉLEMÉNY: MINDIG AZ ÓRAMUTATÓ JÁRÁSÁVAL ELLENTÉTES IRÁNYBA KELL FORDULNI

A fenti vélemény leghíresebb követője *Joszéf Káro* rabbi (1488–1575), a *Bét Joszéf* és a *Sulchán áruch* szerzője. Csak hogy nem mindenki ért vele egyet, többek között vele szemben állt *Mordecháj Joffe* rabbi (1530–1612), a *Sulchán áruch* egyik híres kommentátora is.

NEM MINDEGY MERRE INDULUNK...

... amikor a Tórát visszük a bimához és vissza

Először is, amikor kivesszük a Tórát a zsinagóga keleti végében lévő tóraszekrényből és megfordulunk nyugatra nézve, akkor a bimához (a tóraolvasó asztal, ami a zsinagóga közepén áll) menet megkerüljük a zsinagóga központi részét. Jobb kéz felé indulunk, vagyis a Tórával az épület északi oldala mentén megyünk el a bimáig. Visszafelé, a tóraolvasás után keletre nézve, a tóraszekrény felé fordulva a déli oldal van jobb kéz felől, így arról kerülünk a tóraszekrény felé⁷.

... amikor körmenetre megyünk az ünnepi csokorral

A másik mai szokás a szukkotki csokorral való körmenet az ünnep napjain, amikor a bimát járjuk körül: ilyenkor is a zsinagóga keleti végéből indulunk az északi oldal felé, majd a nyugati oldal következik és a déli oldalon át jutunk vissza a keleti végébe az épületnek⁸.

... amikor a menyasszony körüljárja a vőlegényt

A harmadik szokás az esküvőhöz kapcsolódik: a menyasszony szintén az óramutató járásával ellentétes irányba kerüli meg hétszer a vőlegényt⁹.

... amikor a kohénok a papi áldásmondáskor a közösség felé fordulnak

Ha azonban nem kerülünk meg semmit és nem megyünk sehova, hanem csak helyben meg kell fordulnunk, akkor a saját jobb kezünk felé, az óramutató járásának megfelelően fordulunk.

Ilyen pl. amikor a kohénok a papi áldásmondás közben szembe fordulnak a közösséggel¹⁰.

... amikor lengetni kell az ünnepi csokrot minden irányban

Hasonlóképpen arról, amikor Szukkotkor az ünnepi csokrot lengetjük mind a négy irányba, azt írja a *Sulchán áru*¹¹, hogy a sorrend legyen: kelet-dél-nyugat-észak és utána fent és lent. [Ettől az áskénáz szokástól¹² eltér a chászid szokás a Kabbala alapján: dél-észak-kelet-fent-lent-nyugat¹³.]

Joffe rabbi *Lvov háchor* című könyvében¹⁴ többek közt azt a kérdést hozza fel, hogy ha mindig jobb felé kell fordulni, akkor a héber írás miért jobbról balra halad? Eszerint a Káro rabbival vitába szálló érv szerint a fent említett „jobb út” az a jobb kézzel, a jobb oldallal indított út. Ha jobb kéz felé fordulunk, akkor viszont a jobb oldal passzív és a bal oldal indítja a mozgást. Ha viszont keletről északra át fordulunk nyugatra, vagyis az óramutató járásával ellentétben bal kéz felé indulunk, akkor a bal oldal lesz a passzív és a jobb irányítja a mozdulatot. Ugyanígy a jobbról balra haladó írásban is a jobb oldal az aktív.

Joffe rabbi szerint ezzel sokan jobban érthető, hogy miért számít az oltár körüljárásánál jobb útnak a fent leírt módszer: nem azért, mert meg kellett fordulnia a kohénnak, hanem azért, mert a jobb oldal által irányított fordulás a valódi „jobb út”. Szerinte nincs különbség, ha megkerülünk valamit vagy ha megfordulunk: mindig ugyanúgy azt kell figyelembe venni, hogy a jobb oldal legyen az aktív a fordulásban, vagyis modern kifejezéssel élve, mindig az óramutató járásával ellentétes irányba kell fordulni.

MIÉRT HALAD A HÉBER ÍRÁS JOBBRÓL BALRA?

Jom-Tov Lipman Heller rabbi (1579^p–1654) azonban felhívja rá a figyelmet, hogy bár jobbról balra halad a héber írás, a legtöbb betűt balról jobbra kerekítjük, ami által megvan a jobbra haladás is¹⁵.

Emellett *Szofér-Schreiber Mózes* (1762–1839) a pozsonyi rabbi azt is kiemelte¹⁶, hogy az első betűt a Tóra soraiban mindig a jobb szélre írjuk – és az utolsót is, hiszen az előírás úgy szól, hogy a Tóra utolsó sora mindig egy fél sor legyen¹⁷, vagyis a sornak csak a jobb oldalára írunk, így, a *Chátám Szofér* szerint, ahogy jobb oldalon kezdtük, úgy a jobb oldalon is fejeztük be a Tórát.

Heller rabbi¹⁸ további érdekességet idéz a kabbalából, miszerint minden, ami a lenti világunkban van, az a tükörképe az éginek (pl. szerinte míg nálunk a héber abc az *álef* betűvel kezdődik és *távval* ér véget, addig az égben a *táv* az első és az *álef* az utolsó) és ami ott balról jobbra megy, az itt jobbról balra.

A LUBAVICSI REBBÉK VÉLEMÉNYE

A harmadik lubavicsi rebbe (1789–1866), a *Cemách cedek*¹⁹ szerint az írás iránya egyáltalán nem kapcsolódik a „jobb oldalra fordulás” témájához, hisz íráskor az egész papír az ember előtt van és sehova nem fordul és sehova nem megy²⁰. Miért alakult akkor mégis úgy ki, hogy jobbról balra halad a héber írás? A válasz szerinte egy másik háláchához kapcsolódik, ahhoz, hogy a jobb oldal mindig

elsőbbséget élvez, így például előírja a Talmud²¹, hogy előbb a jobb cipőt vegye fel az ember, és kézmosáskor is előbb mossa meg a jobb kezét²², hasonlóképpen előbb kell leírnunk a jobb szélén levő betűt és aztán balra haladva a következő betűt.

Miközben nem fogadja el Joffe rabbi érvét a héber írás irányáról bizonyítékként, abban egyetértett vele, hogy amikor meg kell fordulni, meg kell kerülni valamit, akkor mindig az óramutató járásával ellentétes irányban kell haladni a „jobb úton”²³. Ezzel a véleményével a *Cemách cedek* szembe megy a nagyapjával, az első lubavicsi rebbének, Snéor Zálmán rabbinak (1745–1812) a véleményével, aki a papi áldás kapcsán idézi²⁴ a *Bét Jozsef* véleményét arról, hogy az óramutató járásával megegyező irányba kell fordulniuk.

ÖSSZEGZÉS AZ EREDETI KÉRDÉS FÉNYÉBEN

A fenti alapján próbáljunk meg most választ adni arra a kérdésre, hogy a zsinagógában állva a *Löchá dodi* alatt melyik irányba kell fordulni.

Az Álder rebbe véleménye alapján a kohénok fordulásával kell ezt párhuzamba állítani, akik keletről, az óramutató járásával megegyező irányban haladva déli irányon át fordulnak nyugatra, hogy megáldják a zsidókat. Ugyanezt az irányt kell követni a *Löchá dodinál* is a forduláskor. Az Álder rebbe unokája, a *Cemách cedek* azonban nem értett ezzel egyet. Szerinte mindig a jobb oldalnak kell fordulnia az óramutató járásával ellentétes irányba, így a *Löchá dodinál* erre fordulunk.

Érdekes, hogy a hetedik lubavicsi Rebbe (1902–1994) sokáig az Álder rebbe véleményét követve fordult, amikor azonban utána járt és kiderült, hogy az ötödik rebbe, a Rebbe RÁSÁB (1860–1920) a *Cemách cedeket* követte, onnantól ő is ezt az irányt preferálta²⁵.

¹ Lásd *Talmudic Encyclopedia* [héber] 29. kötet 1–12. oldal; *Or Jiszráel* folyóirat 6. szám 27–38. oldal, 7. szám 202–205. oldal; *Bét Áháron vö Jiszráel* folyóirat 167. szám 105–116. oldal; ² *Sámuel imája – Zsidó imakönyv* 170. oldal; ³ *2Kronikák* 4:4.; ⁴ *Zváchim* 62b.; ⁵ *Uo.*; ⁶ Lásd *Bét Áháron vö Jiszráel* uo. 111–113. oldal; ⁷ *Bét Jozsef OC* 128:[17.]; *Sáaré Efrájim* 10:4. végén, uo. 42. De lásd *Mágén Avrahám* 141:7. és *Mácháit hásekeluo.*; ⁸ *Sulchán áruv OC* 660:1. és *Mágén Avrahám* uo. 1.; ⁹ Lásd *Nité Gávriél, Niszuin* 1. kötet 128. oldal; *Széder Kidusim vo Niszuin – Chábád* 55. oldal 12. lábjegyzet; ¹⁰ *Bét Jozsef* uo.; *SÁ* uo. 128:17. és *Turé záháv* uo. 11.; ¹¹ *Uo.* 651:10.; ¹² *A Sulchán áruv kivonata* 137:4.; ¹³ *Mágén Avrahám* 651:21.; ¹⁴ 676:5., 651:11., 660:2., 128:17.; ¹⁵ *Málbusé Jom-Tov* a *Lvushoz* 651:1. végén; *Toszáfot Jom-Tov* a *Szukkot traktátusához* 3:9. Lásd még *Mésiv dvárim* responsum *OC* 156:1.; ¹⁶ *Chátám Szofér* responsum *OC* 187. fejezet; ¹⁷ *SÁ Jd* 272:4.; ¹⁸ *Uo.*; ¹⁹ Responsum *OC* 67:5.; ²⁰ Lásd még *Jomá* 59a. elején; ²¹ *Sábát* 61a.; ²² *SÁ OC* 2:4., 4:10.; ²³ Lásd *Cemách cedek* a Talmudhoz, *Jomá* 5. fejezet; ²⁴ *ÁRSZ* 128:26.; ²⁵ Lásd *Torát Menáchem* 37. kötet 150. oldal; *Szidur Rábenu Házákén* 710. oldal.

NEMZETKÖZI NYITÁS: megalakult az európai Tett és Védelem Liga

Az elmúlt év híre volt, hogy a Tett és Védelem Alapítvány nemzetközi szintre teszi át a tevékenységét, és az Európai Unió országaiban is kiépíti irodáit. Az alapítványról szóló hírek között egyre többször jelent meg, hogy új országok csatlakoztak a nemzetközi TEV munkájához vagy éppen hova vitték el oktatási projektjeiket. Az európai uniós megjelenésről és a magyarországi munkájukról **SZALAI KÁLMÁN**t, a TEV titkárát kérdeztük. **STEINER ZSÓFIA ÍRÁSA**

– Milyen célkitűzésekkel jön létre a Tett és Védelem Liga?

– Az utóbbi években, Európa megváltozott demográfiai viszonyai között, illetőleg a migrációs folyamatok erősödésével az erőszakos antiszemita incidensek és az európai új antiszemitizmus olyan szintet ért el, amely a zsidó-keresztény értékrenden túl az európai zsidóság biztonságát is fenyegeti. A hagyományos, huszadik századi szélsőjobboldali antiszemitizmus mellett megjelent az emberjogi és Izraellel szembe bújtatott gyűlöletkeltés, valamint mindennaposá vált a zsidó közösségeket érő agresszió. Ezek miatt döntöttünk olyan egységes szakmai szttenderdek alapján működő európai szervezet felállításáról, amely képes a 21. századi európai antiszemitizmus vizsgálatára, kutatására és a jelenséggel szembeni hatékony fellépési lehetőségek kidolgozására. A Tett és Védelem Liga működése a TEV magyarországi gyakorlatának megfelelően az oktatás, jogvédelem és kutatás-monitoring hármas tevékenységre épül.

– Mit jelent mindez a gyakorlatban?

– Első körben az európai országok antiszemita incidens-monitoring jelentését készítjük el, ehhez a jövő év első felében elvégezzük 16 ország társadalmának antiszemita előítéletesség-kutatását is. Ez egy hiánypótló felmérés, ami kifejezetten azt vizsgálja, hogy abban a 16 európai országban, ahol számottevő zsidó közösség él, milyen antiszemita

előítéletességgel szembesülhetünk. Ilyen összehasonlító elemzés még nem készült Európában, ez egy jó alap lehet arra, hogy átfogó módon beszéljünk az európai antiszemitizmusról.

– Honnan indult a terjeszkedés?

– Az országhatárt átlépő terjeszkedésünk ötlete abból indult ki, hogy bár számtalanszor hangzatos elvekben deklarálták, még sincs egységes antiszemitizmus elleni valódi gyakorlati fellépés Európában. A kezdeményezésünk több mint két éve indult és hosszú tervező és szervező időszak után az elmúlt év végén megszületett az erről szóló támogató kormányhatározat, mely a TEV Alapítvány eddigi működésére alapozva európai Tett és Védelem Liga néven, új nemzetközi szervezetként elindítja tevékenységét. Terveink szerint brüsszeli képvisleti irodával és organikusán bővülő európai hálózattal fogunk megjelenni a következő év folyamán. Ennek az előkészületei már megkezdődtek, első körben a már említett havi incidens-jelentéseket készítjük el további hat európai országban: a visegrádi országok mellett Ausztriá-

ban, Romániában, Norvégiában és Svédországban is.

– Miért pont ezek az országok?

– A skandináv országok kulcsfontosságúak számunkra, mert az elmúlt évek során onnan jelezték a legtöbb – főleg biztonsági jellegű – problémát a zsidó közösségek képviselői, olyanokat, amelyek számukra szinte megoldhatatlan nehézségeknek tűnnek. A visegrádi országok jelentéseinek készítését már tavaly elkezdtük szervezni, ezek partnerekkel közösen megvalósítva már most rendelkezésre állnak. Románia és Ausztria pedig, mint szomszédos országok érdekesek számunkra. Tehát januártól ezekben az országokban készülnek havi rendszerességgel kiadásra kerülő antiszemita incidens-jelentések, mint ahogy januárban tervezzük a brüsszeli iroda megnyitóját is.

– Ki készíti el ezeket a kutatásokat? A helyi kollégák vagy Magyarországról delegáltak?

– A szakmai irányítás a TEV magyarországi gyakorlatára építve történik, de mindenhol helyi szakértőket képeztünk ki erre, természetesen bevonva a munkába az ottani zsidó közösséget is.

– Minden országra van egy specifikus kutatás vagy szttenderd paneleket használnak?

– Van egy egységes módszertanunk, amit az EU és az EBESZ ajánlásával megvalósítottunk Magyarországon

is, ezt alkalmazzuk az összehasonlíthatóság érdekében minden ország vizsgálatánál, ám minden esetben a helyi viszonyoknak megfelelően értékeljük és alkalmazzuk azt.

- Van országspecifikus antiszemitizmus?

- Az antiszemitizmus definíciója mindenhol ugyanaz, ám vannak olyan, főleg a történelmi emlékezéssel kapcsolatos témák, amelyek egyes országokban különbözhetnek. Például Magyarországon a holokausztemlékezettel kapcsolatos megnyilvánulások egészen más jellegűek, mint Svédországban vagy akár csak Romániában is. A gyűlöletcselekmények elleni fellépésnek is más a törvényi szabályozása az egyes országokban, ami azt is jelenti, hogy máshol van a büntetethőség határa, természetesen ezt nekünk is figyelembe kell venni.

- Miben lesz más a Tett és Védelem Liga, mint az alapítvány? Mi az a know how, amit át tudnak emelni a tapasztalataikból?

- A Tett és Védelem Liga a tevékenységét alapvetően az alapítványnál kidolgozott módszertan alapján fogja végezni, természetesen európai léptékben. A liga küldetése, hogy a zsidó közösségek védelmének biztosítása érdekében az antiszemita gyűlöletcselekményekkel szemben az európai jogrend, a tudomány eredményei és az oktatás által nyújtott eszközök igénybevételével mind EU-s, mind pedig tagállami szinten fellépjen. Az elmúlt években megtapasztaltuk, hogy az antiszemitizmus elleni fellépést kizárólag egy tudományos igényességgel elvégzett helyzetelemzés alapozhatja meg, ezért végezzük el a korábban említett kutatást. Az Európa Tanács kerethatározata kötelezővé teszi minden olyan viselkedésforma büncselekményként való szankcionálását, amely az intolerancián alapuló gyűlöletet terjeszti, erőszakra, gyűlöletre uszít. Szeretnénk pontos képet kapni a rendelkezésre álló jogi lehetőségekről az EU összes országában, ezért feltérképezzük

a rendelkezésre álló jogi kereteket és a jogszabályok alkalmazásának, valamint a kialakult joggyakorlatoknak az összehasonlító értékelését is elvégezzük. Szeretnénk több tagországra kiterjedően alkalmazni és hasznosítani azt a tapasztalatot és tudást, amit a magyarországi oktatási tevékenységünk során szereztünk.

- Milyen oktatással kapcsolatos tevékenységük van, amit átültethetnek nemzetközi gyakorlatba?

- Nem kérdés számunkra, hogy hosszú távon a legbiztosabb és a leghatékonyabb eredményt az oktatás területén tett határozott lépések hozzák. Ezeket a lépéseket az iskola-rendszerű oktatásnál kell kezdeni: nézzük meg, hogy az egyes országokban – főként, ahol van nemzeti alaptanterv – milyen elemek állnak rendelkezésre a tantervekben a gyűlölet vagy a kirekesztés, rasszizmus és bármilyen intolerancia elleni fellépésre. Ezt követően vizsgáljuk meg, hogy a zsidó történelem, a zsidó élet, a zsidó közösség miként jelenik meg a tankönyvekben, milyen a reprezentációja a modern kori Izrael Államnak a tananyagokban. Ezzel kapcsolatban szintén a magyarországi, Olti Ferenc vezetésével már sikeresen megvalósult projekt gyakorlatára és tapasztalatára építünk, amelyben megvizsgáltuk a tankönyvekben, oktatási anyagokban megjelenő zsidóságképet és azt is, milyen képet kaphatnak a diákok a tankönyvek alapján a modern kori Izraelről.

- Milyen oktatási projekttel dolgoznak Magyarországon?

- Van az általános iskolák, középiskolák és az egyetemi oktatás számára

is kidolgozott anyagunk, amelyet a mai oktatási rendszerben már működő modellben alkalmaznak. A közreműködésünkkel kifejlesztett, „A gyűlöletcselekmények természetrajza” című tananyagot oktatják a Nemzeti Közszerződési Egyetemen, rendelkezünk tananyaggal a rendvédelmi szervek számára és kidolgozás alatt van a bírói kar továbbképzését szolgáló oktatási programunk is. A már említett tananyag-felülvizsgálati projektünkben tartalmi és formai kérdésben megközelítőleg 450 forráshelyen éltünk javaslattevővel. Ezeknek jó 70 százaléka meghallgatásra talált, 30 százaléka vonatkozásában nem jutottunk előbbre, tehát van még mit tenni ebben a kérdésben.

- Ennek keretében lehetne például Wass Albertet, a salon-antiszemitizmus elfogadottságának szimbólumát, kivezetni a tankönyvekből? Néhány éve meglepve tapasztaltam, hogy a gyerekek természetismeret tankönyvében az erdő szépségét Wass Albert idézet illusztrálja...

- Sajnos némely esetben Wass Albert is ebbe a 30 százalékba esett. Az irodalmi munkásságáról az irodalomtörténészek vitatkoznak, kétségtelen, hogy manapság felkapott szerző lett, az általa ábrázolt hazaszeretetet sokan követendőnek és mérvadónak tartják. Azonban az is kétségtelen, hogy a műveiben megjelenített zsidó- és zsidóságkép erősen vitatott, arról nem is beszélve, hogy számtalan nyíltan antiszemita uszító írást jelentetett meg a korabeli sajtóban. Több alkalommal és több fórumon is jeleztük aggályainkat arról, hogy Wass Albert nem élvezheti a széles társadalom elismerését, sokunkban erős ellenérzést kelt, hogy a személyét akár az irodalmi munkássága okán, akár a honszeretet kifejeződéseként előtérbe helyezik. Nem adjuk fel, ám látjuk, ez a kérdés még hosszú viták tárgya lesz.

- Milyen hatása van egy ilyen tankönyv-revízióknak?

- A tananyag-felülvizsgálati projektünk eredménye, vagyis annak

a hatása, hogy valós információk jutnak el a zsidósággal kapcsolatos témákban a gyerekekhez, évekkel később lesz csak mérhető. Egy gyakorlati példát hadd mondjak. Az előítéletesség kutatásunk alapján a megkérdezettek 19%-a mondja azt Magyarországon, hogy a holokausztot a zsidók találták ki utólag. Ez 10 évvel ezelőtt még csak 9% volt, ami azt is jelenti, hogy valami az oktatásban nagyon rosszul működik. Sokat beszélünk a holokausztról, mégis egyre torzabb a kép az emberekben. Meggyőződéssel hisszük, hogy egy ilyen tananyag-felülvizsgálati projekttel, melyben megközelítőleg egymillió diákot érünk el, ezeket ki lehet gyomlálni, aminek jótékony hatása évek múlva biztosan megjelenik a kutatási eredményekben.

- Hogy lehet ilyen projekteket átültetni más országokba, hogy lehet véghez vinni ezeket a folyamatokat a különböző oktatási rendszereken?

- A helyi oktatási kormányzat megkerülhetetlen ebben a kérdésben. Továbbá szükséges helyi szakemberek bevonása, és kizárólag a helyi zsidó közösséggel karöltve lehet ezt sikerre vinni, és velük már minden érintett országban felvettük a kapcsolatot. Tehát egy projekt úgy kezdődik, hogy az oktatási kormányzattal közösen létrehozuk azt a bizottságot, amelyben az oktatási kormányzat, a zsidó közösségek és a mi szakértőink is helyet foglalnak. Összeállítottunk egy „fehér könyvet”, ami azokat az elveket és meghatározásokat tartalmazza, amiknek mindenképpen célszerű lenne megjelenni a tankönyvekben, korokra és témákra lebontva. Ez egyfajta szakmai iránymutatás, melyet a projektben résztvevő szakértők itinerként használhatnak.

- Az antiszemitizmus elleni fellépésnek milyen törvényi lehetőségei vannak az EU-ban?

- A gyűlöletre és az erőszakra uszítás tekintetében az EU kerettörvénye határozott fellépést ír elő az egyes tagországok számára. Meggyőződésünk, hogy ezt megelőzően a fellépést az oktatással kell kezdeni ahhoz,

hogy kerettörvényben megfogalmazott európai elv megvalósulhasson minden országban. Ezért kezdeményeztük az oktatási programunk részeként az egész Európára kiterjedő tananyag-felülvizsgálati programot. A kezdeményezést egyébként Navracsics Tibor, volt oktatási biztos

hivatala kifejezetten támogatásra javasolta az egyes országok oktatási minisztereinek – reméljük, hogy az új bizottság és az oktatással foglalkozó biztos is ugyanígy fontosnak tekinti majd és támogatásáról biztosítja.

- Eddig hat országban jártak a programmal. Milyen a fogadtatás az európai szinten?

- Voltunk Máltán, Bulgáriában, Szlovákiában, Csehországban, Észtországban és Lettországon, és mindenhol teljes támogatásukról biztosítottak minket az oktatási kormányzatok illetékesei. Mindenhol elindult a szakmai előkészítő munka. Ezzel párhuzamosan természetesen az Európai Bizottság agendájában is jelen van ennek az egységes európai megvalósítási terve.

- Viszonylag kicsi az átfedés azok között az országok között, ahol megnyílik a TEV iroda és azok között, ahol megjelennek az oktatási projekttel. Mi ennek az oka?

- Mind a 28 uniós ország oktatási kormányzatával felvettük a kapcsolatot, ezek a találkozási pontok a visszajelzések időbelisége okán alakultak így, de a tervünk az, hogy minden EU tagországba eljussunk a kezdeményezésünkkel. Ezzel párhuzamosan, egyfajta organikus fejlődési pályát bejárva célunk, hogy minden uniós országban megjelenjen a Tett és Védelem Liga, jelentésekkel, kutatásokkal, jogsegélyszolgálattal és oktatási projektekkel.

- A csatlakozó országokban jogsegélyszolgálat is működik majd ezek szerint?

- Ezekben az országokban először a monitoring tevékenységet indítjuk be, és ezen infrastruktúrára alapozva egy olyan zöldszámot vagy forródrótot is működtetünk majd, ahol az antiszemita incidensek bejelentését fogadni tudjuk. Ezt követően valósulhat meg helyi szakértők, jogászok bevonásával a hozzánk fordulókat részére történő segítségnyújtás és támogatás.

- Vannak európai partnerek, akik segítik a munkájukat?

- Partnerünk a European Jewish Association, az Európai Zsidó Társaság, amely Brüsszelben székelő európai zsidó érdekvédelmi szervezet. Rájuk támaszkodva valósítjuk

A TEV küldöttsége Prágában

meg a hálózatunk bővítését és velük egyetértésben és együttműködésben szervezzük tananyag-felülvizsgálati projektet, amelynek a gazdája már nem az alapítvány, hanem a Tett és Védelem Liga, tehát ez már az európai szervezetünk projektje.

- Mi történik a TEV alapítvánnyal, megmarad Magyarországon kvázi, mint egy tagszervezete a Tett és Védelem Ligának?

- A Tett és Védelem Liga fogja az európai tevékenységet átfogni, felügyelni, és a liga keretében szervezzük az összeurópai antiszemitizmus elleni tevékenységet. A Tett és Védelem Alapítvány ennek egyrészt kezdeményezője és alapítója, másrészt a magyarországi tevékenység további irányítója, tehát a liga szakmai irányítása a TEV tudásbázisára épül ugyan, de a továbbiakban a TEV csak a magyarországi antiszemitizmus elleni fellépést koordinálja.

TÖMEGGYILKOSOK VAGY EGYSZERŰ TISZTVISELŐK?

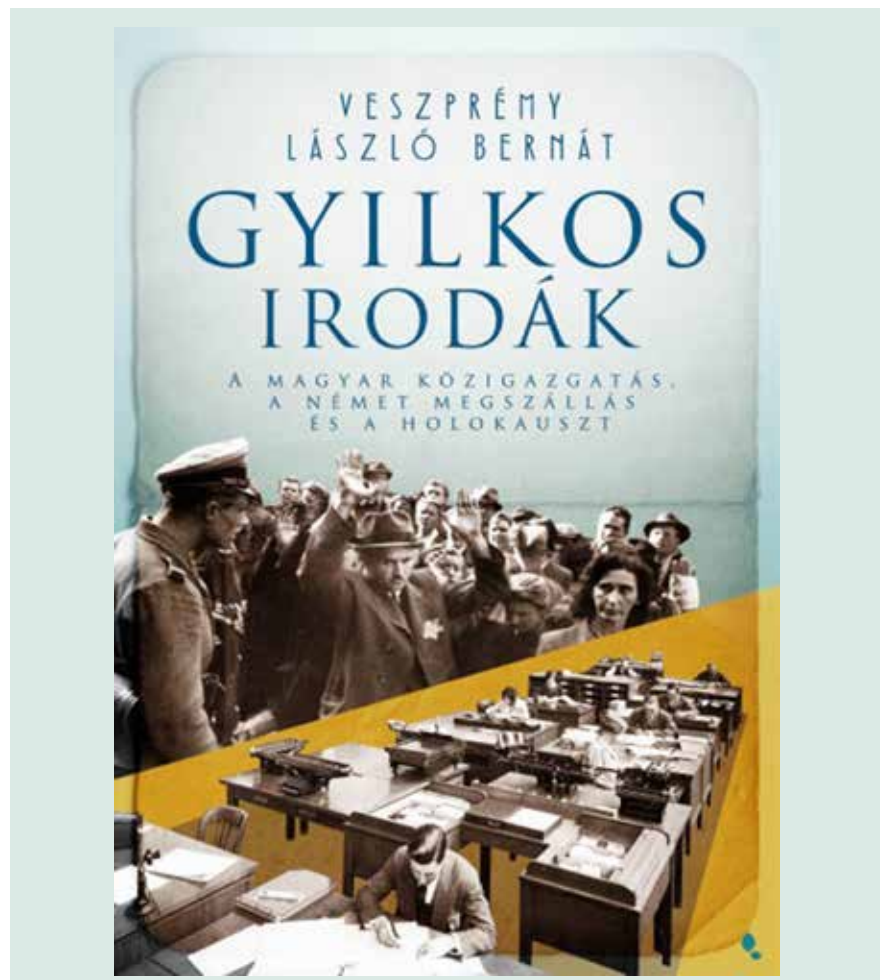
Veszprémy László Bernát *Gyilkos irodák* című könyve a magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt bonyolult viszonyáról szól, új hangon és új megközelítésben. PELLE JÁNOS RECENZÍÓJA

Veszprémy László Bernát *Gyilkos irodák* című könyve a magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt bonyolult viszonyáról szól, új hangon és új megközelítésben. Ezzel már nagyon sokat mondtam el a munkáról, tekintettel arra, hogy történelmünk tragikus, 1944-es esztendejéről utóbb felmérhetetlenül sok forrás, reflexió és eszmefuttatás született, kisebb könyvtárat töltenek meg csak az ezekről a hónapokról szóló emlékiratok is. Ugyanakkor olyan, kifejezetten Magyarország német megszállására és az ebből fakadó politikai (tehát törvényhozó és a végrehajtó hatalomban, valamint a közigazgatási apparátusban végbemenő) változásokra koncentrááló munka utoljára 1978-ban jelent meg, Ránki György tollából.

Ezt a feltűnő ellenmondást egyrészt a téma rendkívül erős átpolitizáltsága, másrészt a hazai holokauszt-tudomány lehetetlen helyzete, művelőinek egymás ellen feszülő indulatai magyarázzák.

Ideje volt, hogy egy fiatal, a beharcoktól a kora miatt is távol maradt történész, aki az Amszterdami Egyetem holokauszt és népiirtás szakán szerzett mesterfokozatot és járatos a téma nemzetközi szakirodalmában, állást foglaljon a magyar közigazgatás felelősségéről abban, hogy a második világháború utolsó évében náci haláltáborokban elpusztították a magyar zsidóság háromnegyedét, több mint félmillió embert.

Veszprémy világosan elhatárolja, kikről ír: a magyar közigazgatás mintegy kétszázezer alkalmazott-

járól, vagyis a teljes akkori magyar népesség valamivel több, mint egy százalékaról, akik „ténylegesen és bizonyíthatóan részt vettek a holokausztban”. Abból indul ki, hogy a gettósító magyar bürokraták „nem egyszerűen fogaskerekek voltak egy gépezetben, hanem képesek voltak társadalmi csoportok tagjaiként reagálni, mégpedig az adott társadalom jellegzetességeinek megfelelően”.

A német megszállás előtti idő-

szakról szólva leszögezi: „A korabeli Magyarországon nem volt mérvadó politikus, aki a zsidóság kiirtását tervezte volna, és a zsidóság fizikai eltávolításának vagy kitelepítésének felvetése is elsősorban a civil szférából és a politikából, nem pedig az államigazgatásból érkezett”.

Itt azért jelezni kell a kétségeimet. Joggal merül fel a kérdés: a közigazgatás vezetői, mint például Endre László, aki „antiszemita ön-

1944-ben a budapesti zsidó lakosságot Józsefváros több helyén gyűjtötték össze, mielőtt a lágerekbe szállították őket. Ilyen hely volt az Erkel, egykori nevén a Városi színház is

kormányzati lobbicsoportot” hozott létre, mennyiben tekinthetők mérvadó politikusoknak? És hová soroljuk az olyan befolyásos érdekvédelmi szervezetek vezetőit, mint pl. a MONE (Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete), melynek az elnöke, dr. Orsós Ferenc egyszer mind a felsőház tagja is volt? Egy kevésbé ismert esetet idézek: báró Vay László, aki előbb Hajdú vármegye és Debrecen főispánja, majd 1940-től a Magyar Élet Pártjának országos elnöke és a parlament külügyi bizottságának tagja is volt, 1942 októberében már érdeklődött Wisliczenynél, értesülve a szlovákiai zsidóság deportálásáról, hogy „vajon Magyarország is szerepel-e az áttelepítési programban?”

Persze nem akarok Veszprémy könyvén olyasmit számon kérni, ami a témáján kívül esik, csak megjegyzem: a kormánypárt németbarát, antiszemita csoportjának tagjai, valamint a legerősebb ellenzéki erő, a Magyar Megújulás Pártjának 1944. március 19-e előtti szervezkedését, a különböző érdekvédelmi egyesületek működését nem tárták fel kellő mélységben. Arról sincsenek pontos információink, hogy a Magyar Királyi Honvédség vezetésén belül kik tartoztak a radikális, németbarát antiszemita táborába. Márpedig

a tragikus 1944-es év meghatározó szereplői, akik a német megszállás után a kezükbe ragadták a végrehajtó apparátust, ezekből a körökből kerültek ki.

Teljes mértékben egyet lehet érteni a szerzővel, aki megállapítja: Magyarországon „a kollaboráció több tényezőssé jelenség volt, amelyben szerepet játszott a németbarátság, a szovjetellenesség, a szervilizmus, a karrierizmus és az antiszemitizmus is”.

Megjegyzendő, hogy a vidéki zsidóság tömeges deportálását hónapok alatt lehetővé tevő kollaborációra egy olyan történelmi pillanatban került sor, amikor a szovjet csapatok a történelmi határra értek, s bár azt előre lehetett látni, hogy Hitler elveszíti a világháborút, az is világossá vált, hogy a nyugati szövetségesek nem vonulnak be a Kárpát-medencébe. Senki sem tudta, hogy mi lesz Magyarországon, ha a Szovjetunió érdekszférájába kerül, mindenesetre a balti köztársaságok, illetve Kelet-Lengyelország sorsa 1939 szeptembere és 1941 júniusa között súlyos aggodalomra adott okot.

Ilyen viszonyok között, amikor a németek bevonultak, erkölcsi bánultság vett erőt nemcsak a politikai eliten (melynek angolbarát tagjait a

Gestapo nyomban letartóztatta), hanem a közigazgatási apparátuson és a „keresztény középosztályon” is. Ezzel magyarázható az is, hogy Horthy kormányzó a helyén maradt, kinevezte a nácibarát Sztójay Döme „Quisling-kormányát” és a későbbiekben ellentmondásos jelzéseket adott: „nagyreszt passzívan viselkedett a holokauszttal szemben, esetenként azonban maga is beleegyezett a deportálásokba, míg máskor felfüggesztette (majd újra engedélyezte) azokat”.

Veszprémy könyvének érdeme, hogy sok, eddig ismeretlen hazai és külföldi (izraeli, romániai, szerbiai, szlovéniai, szlovákiai és holland) levéltári forrást használ fel, s ezekkel érzékelteti a magyar közigazgatás kollaborációját a holokausztban, ami olykor azt sem zárta ki, hogy egyes képviselői, a lehetőségeikhez képest, részt vegyenek a zsidók mentésében.

Egy biztos: egyéni vagy szűk körben szervezett mentőakciókkal nem lehetett feltartóztatni a népirtás gépezetét. Erre csak az adminisztráció tömeges, központilag szervezett szabotázsja lett volna képes, amire 1944. március 19-e és július 10-e között nem volt reális lehetőség.

A Gyilkos irodák című kifejezetten izgalmas könyv további érdeme, hogy a szerző vizsgálódásai körébe bevonja a holland zsidóság tragikus sorsát is. (Erről van egy kézírata is, Amszterdam, Auschwitz, Budapest. A hollandiai és a magyarországi holokauszt komparatiztikus perspektívában címmel.) Nos: amikor a komoly demokratikus hagyományokkal rendelkező, a zsidóság iránti toleranciájáról nevezetes, a németek által megszállt Hollandiában, melynek londoni emigráns kormánya felszólította a helyükön maradt tisztviselőket, hogy „ne táplálják a német háborús gépezetet”, a hatóságok mégis vagy 140 ezer zsidót küldtek haláltáborokba, nem lehet csodálkozni azon, hogy a magyar állam, melynek legitimitása 1944. március 19-e után formailag fennmaradt, közreműködött a népirtásban.

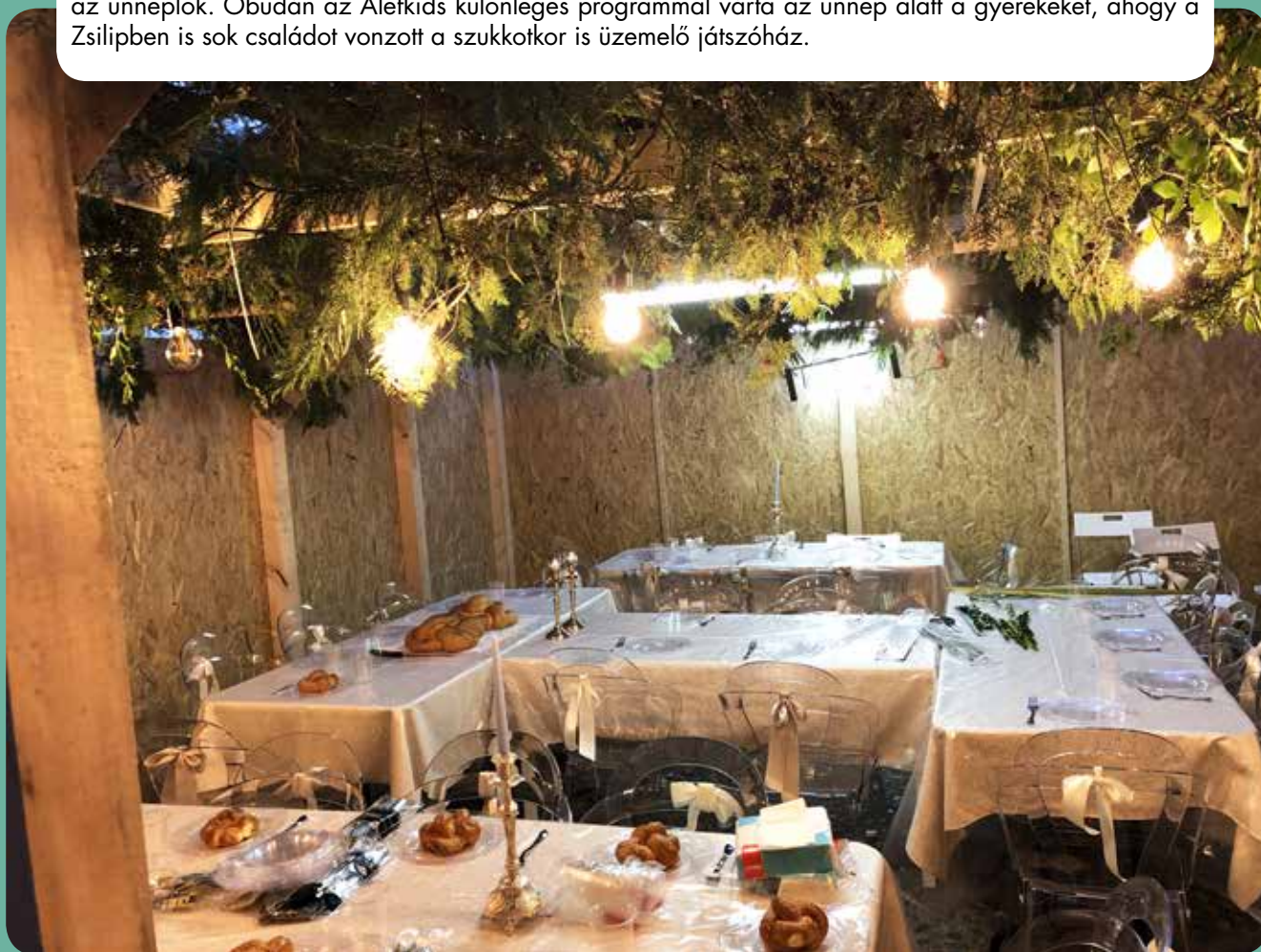
Ezer négyzetméternyi szukkoti s

Szukkát építeni nem egyszerű feladat – nemcsak technikailag, de háláchikusan sem. Ám szerencsére van egy cég, amely nagy szaktudással épít kóser sátrakat magánházaknál és közösségi tereken egyaránt Budapesten és környékén. „Idén már 24 helyszínen állítottunk fel sátrat” – tudtuk meg Győrfi Lászlótól, aki csapatával húsz éve foglalkozik szukkák építésével.

A feladat pedig nem egyszerű: Jom kipur és szukkot között idén egy egész és két fél nap állt rendelkezésre, hogy a több mint 1000 négyzetméternyi sátrat felépítsék. A legnagyobb sátor az idén a Bét Menáchem iskola udvarán készült: az izraeli közösség szukkája nem kevesebb mint 336 négyzetméter alapterületű, míg a legkisebb sátor, amit felállítottak, mindössze 3 négyzetméteres. „Ez egy nagyon nagy micva, de nagyon nehéz feladat is egyben, évről évre egyre több sátrat kell felállítani. Jó lenne megosztani ezt a nagy micvát és bevonni a közösségek tagjait is az építkezésbe” – mondja Győrfi, hozzátéve, hogy a szokott helyek mellett idén a Maimonidész Gimnáziumban és a két új zsinagógában, a Zsilipben és a Cháj galériában is ők állították fel a szukkát. „Egyre elterjedtebb, hogy magánszemélyek is rendelnek. Sokan már a régebben legyártott sátraikat állítják fel saját maguk, de van, ahol mi segítünk a már meglévő szukka felállításában is.”

A vári zsinagóga rabbija, *Faith Aser* évek óta mindig valamilyen meghökkentő újdonsággal áll elő: idén a mára nagyon elterjedt nádtekercs helyett például hangulatos, örökzöldek lombjával fedett sátrat állított a zsinagóga udvarán. Az imákra és az étkezésekre összegyűlő közösség mellett turisták is „igénybe vették” a szukkát, és betértek, hogy elvégezhesék a szukkoti csokor lengetésének micváját – ahogy ez egyébként a szentendrei zsinagógában is többször megesett az ünnep alatt.

A Vasvári udvarán álló terebélyes sátorban az ünnep két estéjén személyes élményeket osztottak meg az ünneplők. Óbudán az Alefkids különleges programmal várta az ünnep alatt a gyerekeket, ahogy a Zsilipben is sok családot vonzott a szukkotkor is üzemelő játszóház.

Átor a fővárosban és környékén

Az épülő szukotti sátor a Zsilipben

A szentendrei szukotti sátor

Glitzenstein Sámuel rabbi Szentendrén beszélgetett a Bét Menáchem iskolásaival

Oberlander Báruך rabbi mutatta meg a szukotti szokásokat a Bét Menáchem iskola-kószolgáján a Vasvári Pál utcai zsinagógában

Szukotti kirándulás a Fűvészkertben

„Minden héten egyre többen vagyunk”

Több mint egy hónapja nyílt meg az EMIH új zsinagógája, a Zsilip és avatták rabbivá Glitzenstein Sámuel, az újlipótvárosi közösség vezetőjét. Az eltelt időszakról és a további tervekről kérdeztük a rabbit.

– Milyen változás érezhető a megnyitő előtti és utáni állapotban? Mennyivel nagyobb az érdeklődés?

– A zsinagóga megnyitása óta az a legnagyobb dolog, hogy most már van közösség, köszönhetően annak, hogy állandó épületünk van. Minden pénteken van óra, utána ima, azután pedig kiddus, ahol együtt örülünk a szombatnak és beszélgetünk, ismerkedünk egymással. Sok-sok ember jön, olyanok is, akiket azelőtt nem ismertem és nem találkoztam velük. Nagyon szép látni, hogyan építünk itt az Újlipótvárosban egy új, élő, fiatal közösséget. Ez egy fontos dolog. Szombat reggel fél 10-re is jönnek és egy kicsit tanulunk, aztán 10-kor van az ima, utána van kiddus kóser sólétellel és leülünk együtt közösen. Mindig keresek és hívok új embereket, akik nem szoktak járni más zsinagógába, hanem az én meghívásomra jönnek. Minden héten egyre többen vagyunk.

– A hivatalos megnyitő óta milyen állandó programok vannak a Zsilipben? (Például milyen újdonságok vannak azóta, amik azelőtt nem voltak?)

– Csináltunk egy kis játszóházat, péntekenként ott van gyerekprogram, közben a fiam, Jákov és a lányom, Hani foglalkoznak a gyerekekkel. Kábálát sábat van, szombat reggel mesélnek nekik zsidó történeteket. Nem csak hétfégen, hanem minden nap nyitva van a játszóházunk, babáknak 0-4 éves korig baba-mama játszóház. Reggel 9-től este 7-ig. Sok-sok program van, ezeket a Facebook-oldalunkon meg lehet találni: van angolóra például a gyerekeknek.

Ezenkívül nagyon fontos, hogy most már van egy fix helyünk, ahol van a közösség. Egyre több programot tudunk szervezni: minden kedd este 8 órakor van fiúknak-lányoknak hetiszakasz óra. Minden csütörtökön este 6 órakor van kezdő hébertanulás. Ez most kezdődött, úgyhogy még be lehet csatlakozni. Megtanuljuk a betűket, a nyelvtant és mindent. Minden kedden lesz két óra: a feleségem csinálja a női klubot, ahol az imákról fognak beszélgetni. Miért imádkozunk, hogyan és mit? Hogy kell használni az imakönyvet, mikor melyik imát kell mondani? Mikor kell állni, mikor kell leülni? Sokszor előfordul, hogy az újonnan érkezők nem tudják pontosan, hogy mit kell csinálni a zsinagógában. Fontos, hogy megtanulják ezeket.

A végére a hölgyek mindent tudni fognak, hogy mit, hogyan kell csinálni a zsinagógában. Lesz még egy

másik óra: Tórai és bibliai történetek alapfokon – megtanuljuk ezeket a magyarázatokkal együtt.

Még további terveink is vannak: idősseknek kártyaklubot szerveznénk, kicsi tanulókkal és játékkal.

– Hol épült fel a szukkot-i sátor? Milyen szukkot-i programok voltak? Bővült-e a létszám a tavalyihoz képest?

– Idén volt először igazi sátoros ünnep, most már volt saját sátrunk. Előző években az Oberlander családnál töltöttük az ünnepet a családommal. Ebben az évben az volt az ötletem, hogy a Zsilipnek az egyik oldala egy közös fal a Jászai Mari tér 6-tal, így engedélyt kaptunk a közös képviselőtől, hogy kialakíthatunk egy szép ajtót, és bent a belső udvarban építettünk egy nagyon szép sátrat. Nem olyan nagy, 40-50 ember fért be, de minden ima után volt kiddus a sátorban, és olyan csendes programokat csináltunk, amivel nem zavartuk a lakókat. Így remélhetőleg jövőre is kapunk engedélyt. Nem volt hangos zene és gyerekprogram kint, csak csendesebbek reggel és esténként az ima után. Ettünk, beszélgettünk 1-2 órát. Így ünnepeltük a Zsilipben a sátoros ünnepet. Amikor még itthon voltak a programok, akkor a sok ember nálunk volt a nappalinkban, itt voltak az imák, az étkezések. De itt voltak a gyerekeim és ez nem volt optimális, hiszen a hét gyermekkel és velünk, ez egy életteli lakás, nem pedig egy zsinagóga vagy múzeum. Volt, akinek nem annyira tetszett, hogy egy magánlakásban, egy családnál vannak a programok.

Most már sokkal jobb, hogy amikor meghirdetjük a programjainkat, már úgy tudnak jönni, hogy van egy központ, ahol kényelmesen elférünk, és nem egy nappaliban zajlanak az események.

– Milyen programokat szerveznek a továbbiakban? Például hanukára.

– Most már minden ünnepre nagy rendezvényeket szeretnénk csinálni. A legközelebbi ilyen hanuka lesz, az AlefKids-zel közösen csináljuk a nagy hanukai karnevált, kivisszük a bútorokat a zsinagógából. Az egész nagy térben lesz a gyerekprogram, a Zsilip egy óriási hanukai karnevál-központ lesz.

„Terveink: kóser kávézó, zsidó művészeti galéria”

Szentendrén is új Chábád központ nyílt másfél hónapja. Myers Mendivel beszélgettünk az azóta eltelt időről és a szukkotli élményeiről.

– Milyen változások érződnek a megnyitó előtti és az az utáni állapotban? Mennyivel nagyobb az érdeklődés?

– A megnyitó után nagyon sok visszajelzést kaptunk, sokan eljöttek megnézni az új zsinagógát. Főleg a helyiek, hiszen olvastak róla az újságban, látták az építkezést, és kíváncsiak voltak, hogy milyen lett.

Az imákon is egyre többen vesznek részt. Kb 40-en voltak első este (Ros háánákor), 25-30-an a második este, nagyon jó volt a hangulat. A jom kipuri utolsó étkezésre is sokan eljöttek.

Szukkot első estéjén közel 20-an voltak, egy kedves társaság gyűlt össze, főleg Szentendréről, Budapestről és egy pár, akik Munkácsról érkeztek. Ők beszéltek jiddisül és meséltek az emlékeikről. Lelkesedtek, hogy milyen jó, hogy ennyi különböző zsidó háttérű ember gyűlik össze egy szukkában. Azt gondolom, hogy igazából erről szól a Szukkot: sok különböző helyről és háttérrel érkezett ember gyűlik össze és együtt töltik az ünnepeket.

Napközben (azon a napon, amikor munkanap volt és a legtöbb dolgoznak) láttunk néhány embert sétálni az udvaron, behívtam őket, hogy jöjjenek be. Nem látszottak nagyon öregnek, túráztak egész nap. A férfi jiddis akcentussal beszélt, ezért megkérdeztem, hogy beszél-e jiddisül. Azt mondta, hogy 14 éves kora óta nem. Ez nyolcvan éve volt, szóval ő most 94 éves. Gyermekekorában chéderbe járt, aztán a szülei szerették volna, ha jesivába megy. Az unokája is jesivában tanul most – és ez így egy szép történet. Őket meg is vendégeltük a szukkában.

Később érkezett egy anya és lánya. Van egy emlékház Szentendrén, ők ott hallottak rólunk – így csatlakoztak hozzánk az étkezésen a sátorban.

Szukkotkor egy magyar származású művész is érkezett hozzánk, aki Izraelből jött Szentendrére. Ő is mesélt történeteket nekünk a '70-es évekből, amikor még a Szochnuttal járt itt néhány más hölgygel. Évekig nem találkoztak egymással, ezért megpróbálta őket összegyűjteni újra. Mesélt az édesapjáról, aki az apjától kapott egy kis csomagot, amiben volt egy tálit, egy tfilin és gyertyák. Amikor deportálták, akkor ezt a csomagot elásta, úgy 1944-ben. A bombázások alatt nagyon sű-

lyos beteg volt, de emlékezett a csomagra, amit elásott, és kikúszott a barakkból, hogy kiássa. Miközben ásott, egy bomba becsapódott a barakkjába, ami megsemmisült és az ott lévő összes ember meghalt. Az apukának így ez a kis csomag mentette meg az életét. A háború után is használta a tfilint és a tálitot. Az ő lánya ez a hölgy, aki nálunk volt, és a mai napig ezt a gyertyatartót használja a sábati gyertyagyújtáskor. Nagyon inspiráló volt a történet.

– Milyen programokat szerveznek a továbbiakban? Például hanukára.

– A következő nagyobb programunk hanuka lesz. A helyszínben még nem vagyunk biztosak, de ha közel lesz a Chábád házhoz, akkor szeretnénk benti hanuka programot gyerekeknek. Természetesen bárhol is leszünk, lesz fánk és látkesz, valamint meleg italok és zene. Ezen dolgozunk most.

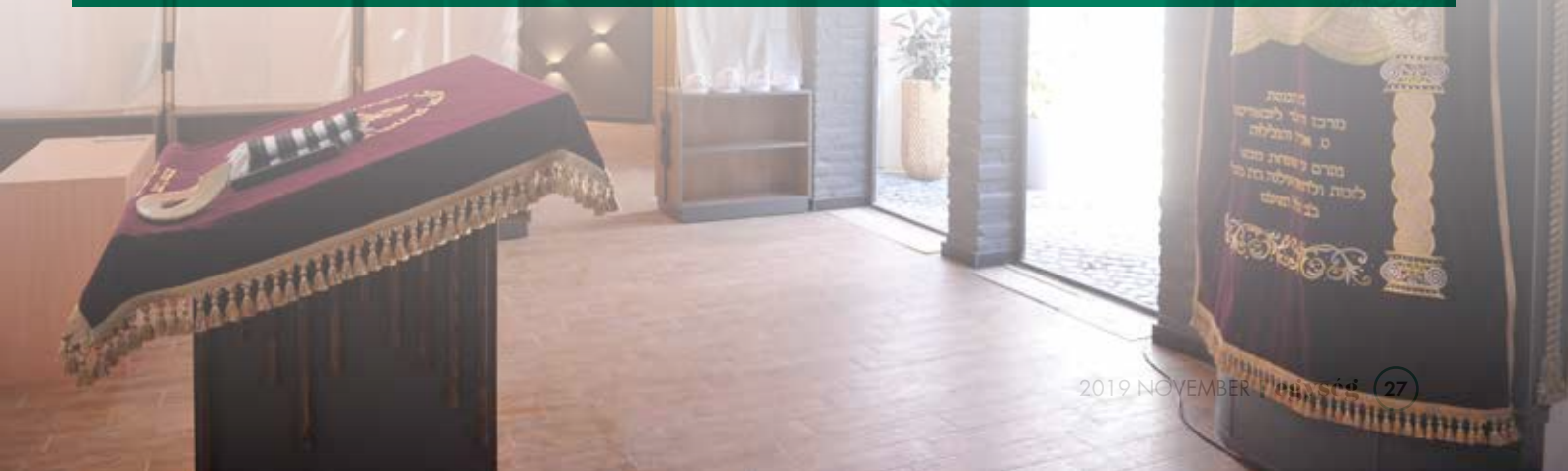
Tervezzük bővíteni a központot, nyitunk majd egy kóser kávézót, majd pedig egy zsidó művészeti galériát. Ezzel szeretnénk elérni a nem vallásos zsidókat, hogy közelebb hozzuk a zsidóságot hozzájuk is, és ők is otthon érezzék magukat a központban. A kávézóba nyitvatartási időben bármikor beülhetnek egy kávéra és kóser finomságokra, munka előtt vagy munka után. A galéria pedig indirekt módon oktatná az embereket a zsidóságról. Megnézhetnek festményeket és képeket a zsidóságról, például az ünnepekről, de tulajdonképpen bármilyen zsidó témájú alkotást bemutatnánk.

Majd szeretnénk idővel gyerekprogramokat is tartani és női tanulást is, amit a feleségem, Tzivia fog vezetni és én is szeretnék majd a férfikkal tanulni például a hetiszakasról.

Nagyon sok az izraeli turista: pénteken és vasárnap is sokan jöttek megnézni a zsinagógát, vasárnap jött hozzánk egy izraeli csoport is. A galéria és a kávézó reményeink szerint nagyon sikeres lesz, szeretni fogják az emberek.

Nemrégiben volt egy csoport nálunk csapatépítésen is az Olajágból, beszéltem nekik a zsidóságról, megnézték a Tóráról a kiállítást, volt kóser ebéd és utána egy csoportos festés is.

Valamint járt nálunk látogatóban a Bét Menáchem iskola is szukkotkor, egy tartalmas napot töltöttek itt.

Baumhorn Lipót terve (vö. szegedi zsinagógával), Forrás: MILEV

„MEGAZSINAGÓGA” HELYETT BÉRHÁZBEÉPÍTÉS

A LIPÓTVÁROSI ZSINAGÓGÁK TÖRTÉNETE 2. rész

A belváros népszerű sétálóhely, különösen a Duna-part és a parlament környéke kedvelt, pedig a szűkebb, sakkáblaszerűen rendezett mellékutcák is sok építészeti remeket rejtjenek és még annál is több történetet tartogatnak. Kevesen tudják, hogy a kiterjedt központi bíróság magasba törő, sárga klinkertéglás falak által keretezett tömbre egy árnyas parkot, annak közepére pedig egy gigantikus kupolával fedett zsinagógát terveztek. A grandiózus tervek mellett spontán módon alakult ki a lipótvárosi zsidó közösség, mely önerőből küzdött egy saját zsinagógáért, melynek eredménye a ma ismert Hegedűs Gyula (Csáky) utcai bérház földszintijének beépítésével született meg. Judapest anno rovatunkban a pesti megazsinagóga és a lipótvárosi zsidók történetét elevenítjük fel a három részes sorozatunkban. CSEH VIKTOR ÍRÁSA

A „MEGAZSINAGÓGA” KRITIKÁI

A legtöbben pozitívan fogadták a terveket, ám voltak a pályázatnak erős bírálói is, melyek közül a legnagyobb feltűnést a *Pester Lloyd* egy cikke keltette, mely az egész tendert eredménytelennek minősítette. Kifogásolták többek között a tervek tájolását; centrális elrendezését ahelyett, hogy a Salamoni templom téglalapos elrendezését valósították volna meg; a kupolák alkalmazását; a gót stílus használatát, melyben egyenesen a középkori zsidóüldözéseket vélték felfedezni... Végso soron pedig a terveket a zsidó vallás megcsúfolásának kiáltották ki.

A kritikákra Komor Marcell (1868–1944) építész válaszolt az *Egyenlőségben*. Megnyugtatóan közölte, hogy a tervek igenis kelet-délkelet irányúak, viszont a telek méretei nem teszik szerencsésé a hosszanti elrendezést, ugyanakkor a centrális

elrendezéssel semmi gond sincs, majd Edwin Oppler (1831–1880) zsidó építész szavait idézte:

„Már az a körülmény is, hogy a zsidó templom alaprajzában kerülni kell a kereszt-alakot, rávezet a centrális alaprajz elrendezésére, de centrális legyen az alaprajz azért is, hogy a hívők valamennyien lehető legközelebb legyenek a szentélyhez és a szószékhez. Minthogy pedig a női karzatok részben homályossá tesszik a belső tért, ezt felülről is meg kell világítani és a felülvilágításnak esztétikai és praktikus szempontból ideális megoldása a kupola.”¹

MÁSODIK FORDULÓ, SZÜNET ÉS HOSSZABBÍTÁS

Még 1899 második felében egy szűkebb pályázatot hirdettek a korábbi legjobb hatnak, akik összesen nyolc tervet adtak be. Viszont a decemberi zsűrizés után a továbbiakban sem

ajánlották megvalósításra egyik tervet sem,² melynek oka minden bizonnyal az anyagi keretek átlépése volt.

A következő években a sajtó szinten teljesen néma maradt a lipótvárosi zsinagóga ügyében, és a hitközségben is csak amolyan tessék-lássék munkálatok folytak, az egyre látványosabb csak a halogatás volt. A fővárostól kapott határidőt először sikerült 1903 tavaszáról 1906-ra áttolni. Közben – ismeretlen mélységű – tárgyalások folytak Bálint és Jámbor építészpárossal és Baumhorn Lipóttal (1860–1932), aki anno szintén a második fordulóba jutott. A hitközség a tervezések végső fázisára hivatkozva másodsorra is határidő-módosítást kért és kapott 1908. március 7-ig.³

FELAPRÓZÓDÓ ÓRIÁSÁLOM

A „megazsinagóga” álma Kohner Zsigmond (1840–1908) halálával vég-

KÉPEK FORRÁSA: KOHNER – MILEV

Komor Marcell – tervlap.hu

leg kezdett szertefoszlni, melynek valós miértjét a társadalmi átrendezésben találhatjuk. Egyrészt az ötlet óta eltelt tizenpár év alatt egyre kevesebb lipótvárosi volt érintett egy „megazsinagóga” felépítésében, amiben nem is annyira az elköltözések, mint inkább a túlzott asszimilációval járó vallástalanság játszott szerepet. Másik oldalról egyre terjedt a hitközségben az a vélekedés, hogy egy (újabb) központi zsinagóga helyett a „perifériákban” élők – értsd: nem kifejezetten a belvárosi zsidók – szo-

elnöke vetette el, és a korábbi tervek helyett 1907 őszén azt a gondolatot vetette el a vezetőség soraiban, majd aztán a főváros nagyjai között, hogy az azóta még értékesebb lipótvárosi telket cseréljék három kisebbre: egyre a Balaton utcában, egy másikra a Ferencvárosban a Ráday utca környékén, hogy egy-egy kerületi zsinagógát építhessenek, illetve egy harmadikra a Dohány utcai zsinagóga mellett felszabadult üres telekre, hogy azt parkká alakíthassák át:

„Igy a Dohány utcai főtemplom méltó keretet nyer, nem lesz kitéve annak az eshetőségnek, hogy oda komédiákat lehessen engedélyezni,

Kohner Zsigmond,
az izraelita hitközség elnöke

avagy hogy valami négyemeletes bérház szennyes világítódvarai bámuljanak rája. A pesti hitközség ez esetben a Dohány utcai templom oldalsó részét szép faszáddal láttatná el [ne felejtjük el, hogy ekkor már tíz éve a zsinagóga bal oldali toronyrészénél az épület vakolatlan tűzfala éktelenkedett – Cs. V.] s általában megtenne mindent, hogy a templom külső képe megfelelő módon érvényesüljön.”⁵

A telekcseré hivatalosan 1909. november 3-án zárult le, miután a főváros megegyezett a hitközséggel, hogy megkapják a Dohány zsinagóga melletti telket, de nyilvános park helyett – hogy ott nehogy „éjszakai kétes elemek férő és búvóhelye legyen” – inkább a hitközség építse be azt.⁶ A valós tereprendezés csak 1931-ben fejeződött be, amikor felépítették a

Hősök Templomát, a zsidó múzeumot magába foglaló zsinagógai épületszárnyat és felújították a mögötte álló leányiskolát.⁷ A két másik telek igénylésétől a hitközség végül elállt.⁸

A CÉLOK ÉS NÉZŐPONTOK ALAKULÁSA

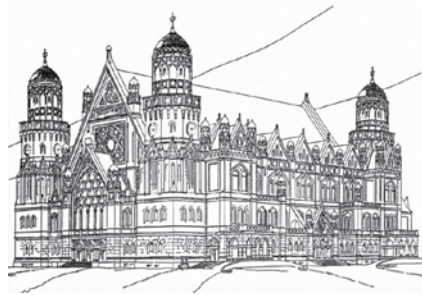
A lipótvárosi „megazsinagógának” legalább két fő célja lett volna. Az első a pesti imahelyek bővítése, a második pedig a tervek monumentalitásából rajzolódik ki: a fővárosi zsidóság dicsőségének hirdetése, mely az 1895-ös recepciós törvénnyel végre elnyerte teljes egyenjogúságát.

A hitközségnek volt ugyan két nagy zsinagógája, a Dohány utcai ma is a világ egyik legnagyobbjának számít, viszont egyik sem állt kiemelt helyen. A Rumbach egy szűk utcában áll, a két minaretszerű tornyán kívül – már ha valaki észreveszi azokat a magasban – szinte teljesen beolvad a környező lakóházak sorába. A Dohány eredetileg szintén bérházak

Dohány zsinagóga – Fortepan⁹

közé volt ékelve – ne feledjük, hogy a Wesselényi utcát csak 1897-ben nyitották ki a Károly körútra, ezt követően pedig sokáig bazársor volt a zsinagóga mellett, melynek „hangulatát” Weinmann elnök fenti szavaiból is megismerhettünk.

A költséges lipótvárosi tervek mögül végül a hitközség kihátrált, és inkább a Dohány eleganciájának és központi szerepének vissza- vagy felállításán kezdett el dolgozni, melyet maradéktalanul csak 1931-ben tudott megvalósítani.

rulnak imahelyekre.⁴ Azaz egy óriási helyett több kicsi kellene. Utóbbi álláspont eredményezte 1908-ban a Dózsa György (akkor: Aréna) úti, 1910-ben a Cserkész utcai (kőbányai), 1922-ben a Nagyfuváros utcai, 1923-ban a Páva utcai és 1927-ben a Hegedűs Gyula (akkor: Csáky) utcai zsinagógákat.

A lipótvárosi „megazsinagógát” végleg dr. Weinmann Fülöp (1839–1911) udvari tanácsos, a hitközség új

¹ Komor Marcell, „A lipótvárosi templom tervei”, *Egység* (1899) 18. évf. 12. szám, 4–6. old.; ² „Hírek – A pesti új zsidó templom”, *Egység* (1899) 18. évf. 53. szám, 9. old.; ³ Gábor Eszter, „A lipótvárosi zsinagóga pályázata”, in: Gerő András (főszerk.) *Budapesti Negyed – A meg nem épült Budapest* (1998) V. évf. 4. szám – VI. évf. 1. szám, 39–41. old.; ⁴ „Kohner Zsigmond 1840–1907”, *Egység* (1907) 27. évf. 1. szám, 3. old.; ⁵ „Hírek – A templomügy”, *Egység* (1907) 26. évf. 38. szám, 9–10.; ⁶ „Hírek – Telekcseré”, *Egység* (1909) 28. évf. 41. szám, 9–10.; ⁷ A Hősök Templomáról szóló cikkünket lásd: Cseh Viktor, „A Vágó-építészek hagyatéka bérházakon, villákon át a Hősök Templomáig”, *Egység* (2017) 27. évf. 98.; szám, 23–25. old.; ⁸ „Hírek – A pesti izr. hitközség templomtelke”, *Egység* (1909) 28. évf. 43. szám, 9. old.; ⁹ Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.07.137

KURD ZSIDÓ KONYHA

A kurd zsidók gasztronómiája valójában jellegzetes közel-keleti ételekből áll. Darált hús, töltött tészta, rizs, keleti fűszerek, szezámag és a belőle készült tahini, méz, mandula, datolya – elegendő csak néhány alapvető összetevőt említenünk, hogy megidézzük e számunkra különleges konyha hangulatát. *DÉNES ANNA ÍRÁSA*

KIK A KURD ZSIDÓK?

A modern kori Kurdisztán területén a polgári idősámítás kezdete előtti VIII. század óta élnek zsidók. A terület egykor Mezopotámia néven volt ismeretes, ma pedig Irán, Irak, Szíria és Törökország bizonyos részei tartoznak hozzá. Az első zsidók az asszír birodalom hódítása után érkeztek a területre, miután a meghódított Izraelből elhurcolták a zsidókat. Egy ősi kurd hagyomány szerint a kurd zsidók Dán, Náftáli és Binjámin törzsének leszármazottai. A hosszú, több évezreden át tartó együttélés természetesen nyomot hagyott a kurd zsidókon, akár nyelvüket, akár kultúrájukat, akár konyhaművészetüket vizsgáljuk meg.

KURD KÖZÖSSÉG IZRAELBEN

A kurd zsidók egyébként az 1920-as évektől fogva vándoroltak a Szentföldre kisebb csoportokban. Nagy számban az 1948-as államalapítás után érkeztek. A legtöbbben Jeruzsálemben telepedtek le. Manapság már csak elenyésző számban élnek zsidók Kurdisztánban, ám a családok ragaszkodnak őseik hagyományaihoz, többek között a hagyományos és jellegzetes ételeikhez.

KEDVENCÜK A BULGUR...

A kurd zsidók konyhájában sokkal gyakoribb a bulgur, mint más keleti zsidó közösségeknél, ahol inkább a rizs örvend kiemelkedő népszerűségnek. Sózott-cukrozott paradicsomlében megfőzve, egy kevéske növényi olajjal ízesítve a kurd zsidók mindennapi eledelként szolgálta. Ételeiket gyakran ízesítették édes vagy savanyú gránátalmaszósszal is.

HAMUSZTA ÉS KUBE

Igen népszerű és nevezetes a hamuszta nevű, savanykás leves. Ezt a zöld színű, spenótból, mángoldból és zellerből, sokszor cukkini hozzáadásával készült levest citrommal teszik savanyúvá. Van, hogy magában fogyasztják, de gyakoribb, hogy kubével tálalják.

És ezzel el is érkeztünk a kurd zsidók legjellegzetesebb fogásához. Nem más ez, mint a kube, melynek különféle változatai az egész Közel-Keleten népszerűek. Ezek az alaposan megfűszerezett, darált hússal megtöltött tésztagombócok különféle alakban és töltelékkel is elkészíthetők, és ennek megfelelően különböző ételek kiegészítőjéül szolgálnak. Alapjuk többnyire bulgur és búzadara, hagyma és darált hús. Peszáchra a bulgurt és a grízt rizzsel helyettesítik (a keleti közösségekben

nincs érvényben az askenázi zsidókra vonatkozó, a kitniot, vagyis a hüvelyesek, többek között a rizs peszáchi fogyasztását tiltó rendelkezés).

A lapos, kerek kis kubékat például hamusztában főzik meg, a fent említett sűrű, zöld leveles zöldségekből készült, a citromtól kissé savanykás levesben. A piros kubék paradicsomból és céklából álló, rizzsel felszolgált

FOTÓ: JACKIE FELDMAN

leveseket tesznek teljessé, az erőteljes fűszerezésű, darált marhahússal töltött, csúcsos kubékat pedig olajban süthetik ropogósra, hogy aztán salátával körítve kerüljenek a tányérra. Fontos azonban megemlíteni, hogy akármelyik fajtáját is választjuk, a kube elkészítése idő- és energiaigényes tevékenység: ha túl vastag a tészta, kemény lesz, ha pedig túl vékony, akkor szétesik. Aki megfelelően el tudja készíteni, az már egy igazi szakács a kurd zsidók szemében.

A márak kube, vagyis a kube leves valószínűleg az 1950-es években érkezett Izraelbe, amikor nagyszámú zsidó bevándorló érkezett Irakból. Egy másik elképze-

KÁDEH

A tésztához: 1 kg liszt; 1 ek. cukor; 1 csomag élesztő; 2 kk. só; 2 ½ pohár langyos víz; ½ pohár olívaolaj
A töltelékhez: 200 g sós, feta jellegű sajt; 200 g reszelt sajt

A lisztet a cukorral összekeverjük, a közepébe mélyedést készítünk, ebbe morzsoljuk bele az élesztőt, majd hozzáadjuk a víz felét.

Kissé megkeverjük a mélyedés tartalmát, és néhány percig állni hagyjuk, amíg a felszíne buborékos nem lesz. Ekkor hozzáadjuk a sót, a maradék vizet és az olívaolajat.

Összegyúrjuk és megdagasztjuk. Lágy, kissé ragadós tésztát kapunk. Letakarva, kissé megolajozva duplájára kelesztjük a tésztát, eközben elkészítjük a tölteléket, vagyis összekeverjük az elmorzsolt lágy sajtot és a reszelt sajtot.

Ha a tészta megkelt, 15-16 egyforma részre vágjuk, és minden darabból gombócot készítünk. Egy sütőlemezt kibélelünk sütőpapírral, megszórjuk

liszttel, és erre helyezük a tésztából készült gombócokat, melyeket további 45 percen át kelesztünk.

Lisztezett gyúródeszkán dolgozva minden egyes tésztagombócot tenyérnyi nagyságú körré nyújtjuk, két evőkanálnyi töltelékkel halmozunk a közepükre, és a széle felől a közepe irányába haladva összehúzzuk a tészta körök tetejét, hogy bezárjuk a zsebeket. Kézzel kissé kilapítjuk őket, és kiolajozott serpenyőben, közepes lángon, néhány perc alatt mindkét oldalát megsütjük. Variációként előmelegített sütőben is megsüthetjük mindkét oldalukat. Melegen, salátával tálaljuk.

lés szerint az 1930-es években bevándorló, kisebb kurd zsidó csoport vitte magával az országba. Akárhogy is, a kurd zsidók ragaszkodtak őseik hagyományaihoz, így a legnagyobb nélkülözés közepette is igyekeztek a lehetőségeikhez mérten elkészíteni a kubét.

TÖLTÖTT TÉSztAFÉLÉK

Egy másik típusú töltött tészta a kádeh – hússal vagy sajttal töltött, kelesztett tésztaféleség, melyet olajon sütnék ki. Ez az asztalra kerülhet reggelire vagy ebédre, főételként, leves vagy saláta mellé. A tölteléként hozzáadott hús vagy sajt, illetve túró mellé olajon megpirított gombát vagy napon szárított paradicsomot tehetünk a teltebb ízhatás kedvéért, de akár édesen is elkészíthetjük csokoládékrémmel vagy egyszerűen, mindössze egy kevés vajjal és fahéjas cukorral meghintve.

Ismét egy másik fajta töltött tészta a kurd zsidók egyik legkedvesebb étele, a samburak: fűszeres darált hússal töltött tészta. Az általában félhold alakúra készített samburak kívülről ropogós, belülről fűszeres, és hosszú órákon át lassan főzik, mire eléri a megfelelő állapotot. Tölteléként sokszor a szombatról megmaradt húst

használnak fel hozzá. A legismertebb változat a sziszke, melyhez a marhahúst legalább fél napon át főzik, míg eléri a kívánt omlósságot. De felhasználják a samburak-

hoz például a marhanyelvet is, ezt órákon át párolják, majd felkockázzák, és olajon átsütött hagymához és fokhagymához adják.

Bár, ahogyan fent említettük, a kube a kurd zsidók legjellegzetesebb fogása, bonyolultsága miatt mégsem ezt mutatjuk be, hanem a szintén említett, és jóval kevesebb konyhai tudást igénylő kádeh receptjét közöljük.

AGGASZTÓ EURÓPAI TREND a kóser vágás beszüntetése

Szilárd meggyőződésem, hogy a kóser (és a hálál) vágás betiltása mögött sokkal inkább a szélsőségesen szekularizált európai társadalom vallási szokásokat ellenző attitűdje áll, mintsem az esetleges állatkinzás miatt érzett aggodalom. MEGYERI ANDRÁS JONATÁN ÍRÁSA

Egyre több európai ország tiltja be a kóser és hálál vágást arra hivatkozva, hogy az az állatoknak feleslegesen sok fájdalmat okoz vagy, egyszerűen fogalmazva, nem humánus. (Zárójelben jegyzem meg, ez utóbbi kifejezést nem tartom helyénvalónak, hiszen a húsipar általánosan az emberi célokra jött létre, ezeket az állatokat csak és kizárólag azért tenyésztik, hogy később emberi fogyasztásra használják fel.)

A nemrégiben Belgiumban lépett életbe a régóta belengetett tiltás, de Európa egyre több országában már most is törvényellenesek a rituális vágások, így Svájcban, Svédországban, Dániában, Norvégiában, Izlandon és Szlovéniában.

A döntés talán pont Belgium és Svájc esetén a „legfájdalmasabb”, hiszen ezek az országok jelentős vallásos zsidó lakossággal bírnak.

A legtöbb nyugat-európai országban a kóser vágás indokolatlanul túlszabályozott, például Franciaországban, Németországban, Hollandiában, Lengyelországban, Spanyol- és Görögországban, Ausztriában és a balti államokban.

Akárhogy legyen is, a premissza, mely szerint a kóser vágás felesleges fájdalmat okoz az állatnak, nemigen állja meg a helyét. Ahhoz, hogy megértsük, miért, érdemes kicsit részletesebben megismerni a kóser vágás lényegét.

A kóser vágás egyike a vallásos zsidó étkezési törvényeket szabályozó vallásjogi rendszer legfontosabb alapkövetelményeinek. Alapja egészen Mózes idejéig visszavezethető, hiszen tórai parancsolat:

„Ha távol lesz tőled a hely, melyet kiválaszt az Örökkévaló, a te Istened, hogy nevét odahelyezze, akkor vágatsz marhádból és juhaidból, melyeket az Örökkévaló neked. ad, úgy amint én neked parancsoltam, és ehetsz kapuidban lelked minden vágya szerint.” (5Mózes 12:21.)

NÉVJEGY

MEGYERI ANDRÁS JONATÁN

- SZÜLETETT: 1976
- FOGLALKOZÁSA: médiaszakember
- CSALÁD: házas, öt gyermek apukája

A kóser vágás szabályainak részleteit a Talmud fekteti le, mely azután bekerült a vallásjogi gyűjteményekbe, így mások mellett a vallásjogi origónak számító *Sulchán Aruch*-ba (írta József Káro rabbi 1563-ban) is.

A Talmud bölcsei a kóser vágás okaként jellemzően két szempontot jelölnek meg: az egyik a vér fogyasztásának tilalma (3Mózes 7:26.), a másik az állat felesleges szenvedésének megelőzése (2Mózes 23:5., 5Mózes 22:4.).

Az első cél azáltal valósul meg, hogy a kóser vágás az állat ütőerét metszi, így a nagy erővel lüktető vér igen rövid idő alatt távozik az állat testéből. A vágást követően a húst egyébként a kóser szabályoknak megfelelően ki kell áztatni és sóban állni hagyni egy bizonyos ideig, majd megint leöblíteni, hiszen ezzel a folyamattal a még húsban maradt vér is eltávozik.

A második szempontot, az állatkínzás tilalmát pedig úgy tartják be, hogy a rituális metsző egy tökéletesen éles kést használ a vágáshoz, melynek következtében az állat a vágás pillanatában valószínűleg semmilyen fájdalmat nem érez, hasonlóan ahhoz, mint amikor az ember egy nagyon éles tárggyal vágja meg magát, amikor is a fájdalom, a sokk miatt, kis késéssel tapasztalható.

A kóser vágást végző szakemberek, az ún. *sochetek* vagy ahogy jiddis-népiesen hívják: sakterek, a zsidó vallási hierarchia legfontosabb szereplői, rangjuk és megbecsülésük a rabbiéhoz hasonlatos, hiszen a vágás szabályait évek alatt sajátítják el, melyhez rengeteg tanulás és vizsgák tucatjai párosulnak.

A kóseriség törvényei ugyanakkor tiltják az állat vágás előtti megbénítását (jellemzően ez manapság a nekóser vágás során elektromos sokkolással történik vagy szőget lőnek be az állat koponyájába), hiszen az állatot (legalábbis rituális szempontból) annyira „megsebesíti”, hogy az fogyasztásra alkalmatlan (*treif* vagy népiesen *tréfli*). Csakúgy, mint az olyan állat, melyet kóserül vágunk ugyan le, de az utólagos vizsgálatok betegséget találnak benne, ami alapján a kóseriség törvényei szerint az szintén nem fogyasztható.

Amennyiben az elektromos sokkolás vagy a lövés által az állat meg is hal, úgy a kóser vágás már értelmét veszti, az állat fogyasztásra szintén alkalmatlan (*növéla*).

Több állatvédő szervezet arra hívja fel a figyelmet, hogy az elektromos sokkolás és a vágás között az állat ismét „eszméleténél lehet”, tehát sokszor az elektromos sokkolás aligha segíti az állat esetleges szenvedését minimalizálni, sőt.

A helyzet bonyolultságát fokozza, hogy

az Európai Bizottság szerint sem áll jelenleg rendelkezésre olyan átfogó tanulmány, mely minden kétséget kizáróan bizonyítaná, hogy az elektromos sokkolás kevesebb fájdalommal jár az állat számára, mint a precíziós kóser vágás,

annyi ugyanakkor bizonyosan igaz, hogy a sokkolás során az állat megbénul, így az esetleges fájdalomnak nem képes jelét adni.

A másik ismert módszer, a szögbelövés ellen a kóseriségi törvényektől eltekintve az is szól, hogy sok esetben a lövés nem hatásos, így az nem csökkenti, de feleslegesen sokszorozza a fájdalmat.

Van azonban az állatvédők által mondottakban igazság akkor, amikor a vágóhidak akár állat-egészségügyi, akár jogszabályellenes gyakorlata ellen emelnek szót, hiszen azon a területen minden kétséget kizáróan akad tennivaló.

Szilárd meggyőződése, hogy a kóser (és ebben a tekintetben a hálál) vágás betiltása mögött sokkal inkább a szélsőségesen szekularizált európai társadalom vallási szokásokat ellenző attitűdje, mintsem az esetleges állatkínzás miatt érzett aggodalom áll.

Megfelelő állat-egészségügyi szabályok életbeléptetésével kiküszöbölhetők lennének a húsiparban, mint bármely más iparágban is, a sajnálatosan sokszor tapasztalható gondatlanságok és visszaélések, melyeknek aligha van közük a rituális vágás törvényeihez.

ÉLETBE LÉPETT A KÓSER VÁGÁST TILTÓ TÖRVÉNY A VALLON RÉGIÓBAN

Jelentős ortodox közösség számára szűnt meg a kóser vágás lehetősége a belga tartományban szeptember elejétől. A szabályozás szerint csak elektromos kábítás után lehet állatokat levágni, ám ez az eljárás lehetetlenné teszi a kóser vágást.

Az Európai Rabbik Konferenciája (CER) tiltakozását fejezte ki a kialakult helyzet miatt. Pinchas Goldschmidt, a CER elnöke a következőket mondta: „A vallásszabadság ellen intézett támadás aggodalommal kell, hogy eltöltse az európai vezetőket. ... Ma egy újabb szomorú napot élünk meg az egyre barátságtalanabbá váló Európában”.

„A zsidók a legsötétebb időkben is az életüket áldozták, hogy betartsák a körülmetélés és a kóseriség parancsát” – hangsúlyozta Goldschmidt, és felhívta rá a figyelmet, hogy éppen 75 éve tiltották be a nácik a kóser vágást, „képmutató módon humanista elvekre hivatkozva, majd lemészárolták a zsidókat és romba döntötték Európát.”

Avraham Gigi, Belgium főrabbija elmondta, hogy panaszt nyújtottak be a belga alkotmánybírósághoz, mely továbbküldte ügyüket az EU Luxemburgban működő emberi jogi bíróságának. „Ez óvatos optimizmusra ad okot, mert a luxemburgi bíróság semleges álláspontot foglal el ez ügyben, és a múltban több ítéletet hoztak a vallásszabadság és az emberi jogok megsértése ellen. Addig folytatjuk a harcot a törvény ellen, ameddig vissza nem vonják azt” – jelentette ki.

A török pasa és a hevroni zsidók

Egyszer Izraelben a törökök uralkodtak. Úgy nevezték őket, hogy ottománok. Török pasa volt a gazdája a legszebb városoknak, réteknek, ligeteknek. Török pasa uralkodott az Izraelben lakó zsidók fölött is, és bizony sokszor nem kímélte őket: kegyetlenül elvette minden pénzüket, vagy börtönbe záratta őket, ha úgy hozta a kedve. Nem volt ez másként Hevron városában sem, ahol az ősapák és ősanák örök nyughelye, a Máchéla-barlang található.

Történt egyszer, hogy két zsidó férfi érkezett küldöttségbe Hevron városának zsidó közösségéhez Jeruzsálemből, hogy pénzt kérjenek tőlük. Zsidó testvéreiket, mint mondták, rabszolgaként tartják fogva, a pénzre azért van szükségük, hogy kiválthassák őket a török pasa kegyetlen börtönéből. Ötezer piaszterre volt szükségük, ám a hevroni közösség vezetőinek nem fűlött a foguk a pénz összegyűjtéséhez, és azt mondták a jeruzsálemieknek, hogy micva ide, fogságba esettek kiváltása oda, az adományozás otthon kezdődik, úgyhogy ők inkább a szegény hevroni zsidóknak adják az ötezer piasztert. Ha marad belőle valami, azt vihetik Jeruzsálembe. A jeruzsálemi férfiak azonban nem tágitottak, és megfenyegették a hevroni zsidókat: ha nem adják nekik oda a kért pénzt, az Örökkévaló mutatja majd meg nekik, hogy milyen fontos micva kiváltani a fogva tartottakat. A hevroni vezetők azonban hajthatatlanok voltak, végül a küldöttek üres kézzel távoztak.

Nem sokkal ez után új ura lett Hevron városának, egy kapzsi pasa, aki ráadásul a zsidókat is gyűlölte. Egy napon elhatározta, hogy egyszer és mindenkorra földönfutóvá teszi városa zsidó lakosait. Közölte velük, hogy egy hónapon belül ötvenezer piasztert kell neki fizetniük. Ha nem sikerül teljesíteniük a pasa parancsát, a vezetők az életükkel fizetnek, a többi zsidót pedig eladják rabszolgának. A biztonság kedvéért rögtön láncra is veretett néhány rabbit.

A rabbik most már szívesen kifizették volna az ötezer piasztert jeruzsálemi testvéreiknek, de már késő volt, a kegyetlen pasa tízszeres adót rótt rájuk. Hiába böjtöltek és imádkoztak, a nap, amelyen át kellett adniuk a pénzt, egyre közeledett. Elhatározták, hogy a hevroni Máchéla-barlangban nyugvó ősatyákhoz fordulnak, hogy járjanak közben az Örökkévalónál az érdekükben. Szépen fel is írták a kérvényüket egy pergamenre, ám nem tudták, hogyan juttathatnák azt a sírokhoz. A barlang ugyanis, mint minden más a városban, a törökökhöz tartozott, akik a zsidókat nem engedték be az épületbe. Egy szép summa fejében azonban az egyik ór hajlandó volt egy kis, padlóba vájt nyíláson keresztül a sírok mellé dobni a pergament.

A határidőt megelőző éjszakán a pasa szemét elkerülte az álom. Amint ilyenkor szokta, elővette kincses ládikáját, és boldogan rakosgatta az aranyakat, egyiket

a másik után. „Pontosan ötvenezer piaszter” – gondolta. „És holnap még ugyanennyi üti a markomat!” Most már semmi sem zavarhatta meg az álmát, a pénzt szépen visszatette a ládába, a kulcsot a feje alá helyezte, és békésen elaludt. Egyszer csak furcsa dolog történt: három vénember lépett be a szobájába. „Add nekünk az ötvenezer piaszteredet, ha kedves az életed” – mondták. A pasa félelemtől remegve adta át a pénzt, a férfiak eltűntek, ő pedig mély álomba merült.

Ezen az éjszakán a zsidó közösség tagjai sem aludtak: mindannyian a tanházban virrasztottak és fáradhatatlanul imádkoztak egész éjjel. Reggel a pasa katonái körében jelent meg a zsinagóga épülete előtt. A katonák dörömbölni kezdtek a kapun, „Nyissatok ajtót a pasának!” – ordították. Ahogy a sámesz remegő térdekkel elindult, hogy teljesítse a felszólítást, legnagyobb megrökönyödésére egy teli zsák pénzt talált a bejárat előtti kézmosó medencében. Felkapta a nehéz zsákot, és lélekszakadva futott vissza vele a rabbikhoz, majd megint a kapuhoz, hogy beengedje a türelmetlenül dörömbölő pasát és testőreit.

„Itt a pénze” – állt a pasa elé a közösség legfőbb vezetője, határozott mozdulattal a kezébe nyomva a pénzzel tömött zsákot. A pasa nem akart hinni a szemének: hiszen ez az ő tulajdon zsákja! – „Hogyan jutottatok ehhez?” – kérdezte fenyegető hangon. Ahogy kimondta a kérdést, már ő maga is tudta a választ: a három vénember, nem lehetett más! Biztosan ők hozták el a zsidóknak a pénzt. Lassan, félelemtől remegve azt mondta: „Ne szóljatok semmit, tudom a választ. Szent atyáitok: Ávrám, Jicchák és Jáákov jelentek meg nekem az éjjel, és vitték el tőlem a zsákot, hogy nektek adhassák. Nem alszik Izrael Őrzője! Kérlek, vegyétek magatokhoz a pénzt, és bocsássatok meg nekem a kapzsiságomért és a gonoszságomért! Imádkozzatok értem, és esküszöm: soha többet nem próbálok ártani nektek.”

Így menekültek meg a hevroni zsidók a gonosz és pénzéhes török pasa elől.

Legyen a mi otthonunk az Ön otthona!

A színvonalas idősothon képes eleget tenni a sokszínű elvárásoknak.

Hegedüs Györgyné, Róza néni
2003 óta a csepeli otthon lakója

Visky Éva néni
2001 óta a csepeli otthon lakója

Lőrinczi Andrásné, Tilda néni
2001 óta a csepeli otthon lakója

**Nekem az öngondoskodás a legfontosabb!
A döntésnél elsődleges volt**

- » a függetlenség, önállóság megőrzése,
- » a biztos lakhatás,
- » a mindennapi terhektől mentes élet,
- » az egészségmegőrző szolgáltatások,
- » a támogató közösség.

**Nekem az aktív pihenés a legfontosabb!
A döntésnél elsődleges volt**

- » az egészség megőrzését támogató szolgáltatások,
- » a saját, légkondicionált kirándulóbusz,
- » a kirándulóprogramok országshoz,
- » a szabadidő hasznos eltöltésének sokszínűsége közösségben.

**Nekem a társas kapcsolatok a legfontosabbak!
A döntésnél elsődleges volt**

- » a családi légkör,
- » a támogató közösség,
- » az intézmény falain belül zajló aktív társasági élet,
- » az intézményen kívüli kapcsolatépítés és
- » az új barátságok kötésének lehetősége.

Jöjjön, nézzen be hozzánk! Várjuk jelentkezését:

06 1 510 00 17

www.olajagotthonok.hu

A fenyőfák marketingcélú hozzáféréhez a jogosultak előzetesen írásbeli engedélyükkel hozzájárultak.

3 wearing — weekday — uniform
 — weekends, special occasions — afternoons
 uniform → doesn't allow us to express
 our personality
 afternoons → jeans, hoodies, sweaters,
 black
 Special occasions → suit
 dress

ISMERD MEG ISKOLÁNKAT!

Következő nyílt napunk:
december 11.

BÉT MENÁCHEM
 EMIH GYERMEKOKTATÁSI KÖZPONT

**MAGYAR ÉS IZRAELI OKTATÁSI
 SZAKÉRTŐK AJÁNLÁSÁVAL!**

TRADÍCIÓ ÉS FEJLŐDÉS

- Államilag akkreditált 8 osztályos képzés
- Beszédközpontú nyelvoktatás tudásszint szerinti bontásban
- Informatika oktatás első osztálytól
- Alternatív módszerek, modern technológia
- Alacsony osztálylétszám
- Pedagógus továbbképzés
- Pozitív zsidó identitás
- Egyéni fejlesztés

BÉT MENÁCHEM HÉBER-MAGYAR KÉTTANNYELVŰ ÁLTALÁNOS ISKOLA

Tudj meg többet rólunk: www.zsidoiskola.hu | 1074 Budapest, Dohány utca 32-34. | +36 1 781 4760; +36 70 379 1250